

**ประวัติและบริบททางสังคมและวัฒนธรรม
ในทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธนญชัย**

นิทานเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะรูปแบบหนึ่ง ในสมัยก่อนผู้คนมักจะนิยมเล่านิทานสู่กันฟังเพื่อความบันเทิง ในการเล่าแต่ละครั้งนิทานเรื่องเดียวกันอาจจะมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกัน อันสืบเนื่องมาจากสำนวนภาษาของผู้เล่าแต่ละคนมีความแตกต่างกัน เมื่อเกิดการพิมพ์หนังสือ มีการนำนิทานสำนวนต่าง ๆ มาตีพิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษรหรือเรียกกันว่าวรรณกรรมลายลักษณ์ ต่อมามีการนำนิทานเหล่านั้นมาเสนอในรูปแบบอื่น ๆ นอกเหนือจากการเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ เช่น ละคร ดนตรี หุ่นกระบอก เป็นต้น พัฒนาการลักษณะเช่นนี้ปรากฏในประวัติของเรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธนญชัย อย่างไรก็ตามประวัติของนิทานทั้งสองเรื่องมิได้มีลักษณะที่เหมือนกันทุกประการ ยังมีบางประเด็นที่มีความแตกต่างกันจึงนำไปสู่การศึกษาประวัติของนิทานทั้งสองเรื่องในงานวิจัยฉบับนี้ เรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธนญชัย มีบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันซึ่งอาจจะส่งผลให้นิทานทั้งสองเรื่องมีความแตกต่างกันจึงสมควรที่จะศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมเยอรมันกับไทยเพื่อที่จะเข้าใจเนื้อหาของนิทานได้ชัดเจนขึ้น

2.1 ประวัติของเรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธนญชัย

เรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธนญชัยเป็นเรื่องเก่าแก่ที่เล่าสืบทอดกันมาซึ่งมีอาจจะกำหนดได้แน่นอนอนว่าเกิดขึ้นในยุคสมัยใด ต่อมาได้รับการนำเสนอในรูปแบบลายลักษณ์อักษรซึ่งอาจจะมีรายละเอียดปลีกย่อยของแต่ละฉบับแตกต่างกันอันสืบเนื่องมาจากผู้เรียบเรียงที่ต่างกันไป โดยธรรมชาติของงานมุขปาฐะนั้นเป็นเรื่องเล่าที่สืบทอดกันต่อ ๆ มา และอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปตามภาษาของผู้เล่าแต่ละคน เรื่องเล่าเรื่องเดียวกันจึงมีการเปลี่ยนแปลงไปเสมอเช่นเดียวกับที่สติธ ทอมป์สัน (Stith Thompson) กล่าวว่าเมื่อเรื่องราวถ่ายทอดกันต่อ ๆ มาตามวาระที่ต่างกันไปจะมีการผันแปรรูปแบบและวัตถุประสงค์ในการนำเสนอ¹ นิทานเรื่องหนึ่ง ๆ จึงมีหลายสำนวน นอกจากนี้ เมื่อนิทานทั้งสองเรื่องได้รับความนิยมจากคนในสังคมอย่างสูง มักจะมีการนำเสนอในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ทิลล์ ออยเลนชะปีเกลในรูปแบบของโอเปร่า และ

¹ Stith Thompson, The Folktale , p. 10.

ศรีธนญชัยในรูปแบบของละครโทรทัศน์ เป็นต้น ในบทนี้จะเป็นการศึกษาประวัติของนิทาน ทั้งสองเรื่องซึ่งเริ่มต้นจากการเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะสู่การเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์และยังได้ ปรากฏในรูปแบบอื่น ๆ อีกด้วย

2.1.1 ประวัติของเรื่องทิลด์ ออยเลนชะปีเกิล

เชื่อกันว่าออยเลนชะปีเกิลเป็นบุคคลที่รู้จักกันดี ในดินแดนเยอรมันและยุโรปว่าเป็นวีรบุรุษ ที่มีชื่อเสียง และโดดเด่นที่สุดคนหนึ่งในประวัติศาสตร์การเมือง "Eulenspiegel ist vermutlich einer groBeren Menge von Menschen in deutschen und welschen Land bekannt geworden als derjenige der berühmtesten und ausgezeichnetesten Manner und Heroen der politischen Geschichte."²

นิทานเรื่องนี้ไม่อาจจะกำหนดได้อย่างแน่นอนว่าถือกำเนิดทางมุขปาฐะเมื่อใด เท่าที่ ปรากฏพบแต่หลักฐานทางลายลักษณ์อักษร ต้นฉบับของทิลด์ที่เก่าแก่ที่สุดตีพิมพ์ในปี ค.ศ.1510- 1511³ ของสำนักพิมพ์กรูนิงเงอร์ที่เมืองชตราสบูร์ก ฉบับต่อ ๆ มาซึ่งพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ ดังกล่าวได้แก่ ฉบับปี ค.ศ.1515⁴ ค.ศ.1519 ค.ศ.1531 ค.ศ.1533-1538 ค.ศ.1539 ค.ศ.1543 และ ค.ศ.1551 นอกจากการตีพิมพ์ในเมืองชตราสบูร์กแล้ว ยังมีการตีพิมพ์ในเมืองอื่น ๆ เช่น ที่เอาก์บวร์ก (Augsburg) ฉบับปี ค.ศ.1540 ที่แอร์ฟวร์ต (Erfurt) ฉบับปี ค.ศ.1532 ค.ศ.1533 ค.ศ.1538 และ ค.ศ.1544 ที่เคิลน์ (Köln) ฉบับปี ค.ศ.1533 และ ค.ศ.1539 ที่อิงโกลชตัท (Ingolstadt) ฉบับปี ค.ศ.1544 ที่ฟรังค์ฟวร์ต ฉบับปี ค.ศ.1545 ค.ศ.1549 ค.ศ.1560 ค.ศ.1569 ค.ศ.1580 ค.ศ.1585 และ ค.ศ.1594 ที่ไฮส์เลเบน (Eisleben) ส่วนฉบับปี ค.ศ.1590 และ ค.ศ.1593 ไม่ระบุชื่อเมืองที่พิมพ์ ในศตวรรษที่ 16 น่าจะพิมพ์นิทานเรื่องนี้ประมาณ 30,000 เล่ม

² Johann Martin Lappenberg: Eulenspiegel, p. 295f cited in Dieter Arendt, Eulenspiegel: Ein Namenspiegel der Gesellschaft, p. 5.

³ นิทานเรื่องนี้ฉบับปี ค.ศ.1510-1511 อยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ จึงไม่สามารถเป็นต้นฉบับที่ใช้ในการตี พิมพ์เผยแพร่ได้และเพิ่งจะได้รับการค้นพบเมื่อปี ค.ศ.1971 (Siegfried H. Sichtermann, 1981: 9)

⁴ นิทานเรื่องนี้ฉบับปี ค.ศ.1515 ยังคงอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์และใช้เป็นต้นฉบับในการตีพิมพ์ในปัจจุบัน ฉบับที่ตีพิมพ์เมื่อครั้งนั้นยังคงมีหลงเหลืออยู่อีก 1 เล่ม ซึ่งเก็บรักษาที่บริติชมิวเซียม ลอนดอน (Siegfried H. Sichtermann, 1981: 9)

ซึ่งเป็นวรรณกรรมเพื่อความบันเทิงที่พิมพ์มากที่สุดเรื่องหนึ่งในยุคนั้น มีการประมาณกันว่าในศตวรรษที่ 16 ทิลล์ ออยเลนชะเป็เกลมีการตีพิมพ์อย่างน้อยที่สุด 35 ล้านวน ซึ่งจัดได้ว่าเป็นหนังสือขายดีแห่งศตวรรษ⁵

นับตั้งแต่การตีพิมพ์เผยแพร่ในศตวรรษที่ 16 เรื่องทิลล์ ออยเลนชะเป็เกลได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศได้แก่ ภาษาดัตช์ อังกฤษ⁶ ฝรั่งเศส⁷ ละติน เดนมาร์ก โปแลนด์⁸ เชค และยิว ในช่วงศตวรรษที่ 17-19 แปลเป็นภาษาต่างประเทศมากขึ้นได้แก่ ภาษาสวีเดน รัสเซีย ฮังการี นอร์เวย์ สลาฟ และในปัจจุบันการแปลนิทานเรื่องนี้ขยายตัวมายังทวีปเอเชียด้วย เช่น จีน ญี่ปุ่น ไทย และภาษาถิ่นของอินเดียดังกล่าวคือ เบงกาลี ฮินดี มัทราส และอูรดู นอกเหนือไปจากการแปลในประเทศกลุ่มยุโรป เช่น ฟินแลนด์ อิตาลี สเปน และกรีซ

หลังจากที่มีการตีพิมพ์เรื่องทิลล์ ออยเลนชะเป็เกลพบว่าเป็นที่ชื่นชอบในกลุ่มผู้อ่าน โดยเฉพาะชาวเยอรมันเท่านั้นที่อ่านเรื่องนี้ยังมีชาวต่างประเทศ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส โปแลนด์ เชค เป็นต้น ที่อ่านหนังสือเรื่องนี้อย่างสนุกสนานด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่ มาร์ติน ลูเธอร์ (Martin Luther) มีบทบาทอย่างมากในสังคมเยอรมันช่วงกลางศตวรรษที่ 17 ถึงช่วงต้นศตวรรษที่ 18 เรื่องทิลล์ ออยเลนชะเป็เกลกลายเป็นหนังสือที่ไร้ค่าโดยที่นักศาสนวิทยา ปัญญาชนและกวีมีความเห็นว่าเรื่องนี้ส่งผลเสียต่อขนบธรรมเนียมและศีลธรรมโดยที่บุคคลเท่านั้นชื่นชม ผลงานที่เป็นกรีกละติน ในช่วงนี้จัดว่าเป็นยุคที่ปฏิเสธนิทานเรื่องนี้ซึ่งถูกถือว่าเป็นเพียงคำสอนที่ไร้ประโยชน์ของคนด้อยการศึกษา⁹

ทว่าเรื่องทิลล์ ออยเลนชะเป็เกลได้รับความนิยมอีกครั้งในช่วงครึ่งหลังศตวรรษที่ 18 เนื่องจากในสมัยนั้นนักเขียนเยอรมันหันมาให้ความสนใจเรื่องที่เป็นพื้นฐานของชาติของตนซึ่งก็คือวรรณกรรมพื้นบ้าน จึงได้มีการเก็บรวบรวมและศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้าน โดยเห็นว่าสิ่งนี้คือพื้นฐานของเยอรมัน การศึกษาทิลล์ ออยเลนชะเป็เกลจึงเป็นผลพลอยได้จากกระแสชาตินิยมของ

⁵ Werner Wunderlich, Till Eulenspiegel, p. 89.

⁶ นิทานเรื่องนี้ฉบับที่เป็นภาษาอังกฤษบางครั้งใช้ชื่อว่า "Howeglas" (Werner Wunderlich, 1984: 45)

⁷ นิทานเรื่องนี้ฉบับที่เป็นภาษาฝรั่งเศสบางครั้งใช้ชื่อว่า "Espiegle" (Werner Wunderlich, 1984: 45)

⁸ นิทานเรื่องนี้ฉบับที่เป็นภาษาโปแลนด์บางครั้งใช้ชื่อว่า "Sownocyardlko" (Werner Wunderlich, 1984: 45)

⁹ Werner Wunderlich, Till Eulenspiegel, p. 92.

ชาวเยอรมันในช่วงนี้ด้วย นักเขียนและนักวรรณคดีศึกษาเรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกลในอีกแง่มุมหนึ่ง เช่น ไอเคนดอร์ฟ (Eichendorff) คิดว่าทิลล์เป็นการปฏิวัติที่มีจิตวิญญาณ¹⁰ เช่นเดียวกับ เกอเต้ (Goethe) เองก็ชื่นชมนิทานเรื่องนี้และกล่าวว่าเป็นความโศกคดีที่ยังหลงเหลือมาให้พวกเราได้อ่าน¹¹ อาจจะกล่าวได้ว่ากระแสความคิดของยุคสมัยน่าจะเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความชื่นชมหรือการปฏิเสธเรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกล โดยเฉพาะในศตวรรษที่ 20 ทิลล์ ออยเลนชเปเกลได้รับความชื่นชมจากผู้อ่านส่วนใหญ่ซึ่งมีทั้งที่เป็นนักเขียน นักวรรณคดีและบุคคลทั่วไป พร้อม ๆ กับที่มีการตีความและสร้างภาพลักษณ์ใหม่ๆ ให้กับตัวละครเอกต่าง ๆ นานา เช่น ในภาพยนตร์เรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกล ของคริสตาและแกร์ฮาร์ด วัลฟ์ (Christa und Gerhard Wolf) ทิลล์เป็นทนายความของกลุ่มชาวนาและผู้นำการปฏิวัติ นอกเหนือจากการสวมบทบาทนักปฏิวัติแล้ว ทิลล์ยังเป็นผู้ให้ความกระจ่างในเรื่องออยเลนชเปเกลของแบร์ทอลท์ เบรคท์ (Bertolt Brecht) ในเรื่องนี้ ทิลล์เป็นผู้สังเกตการณ์ที่มีสายตายาวไกล เขารู้ทันความเคลื่อนไหวทางการเมืองพร้อมกับกระตุ้นกระบวนการปฏิวัติและตักเตือนการใช้อำนาจในทางที่ผิด เป็นต้น

เรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกลยังได้ปรากฏในรูปของวรรณกรรมสำหรับเด็กและเยาวชนโดยสร้างทิลล์ให้เป็นตัวละครที่ไม่มีพิษไม่มีภัยและเป็นตัวละครที่แสนฉลาด เช่น งานเขียนของอีริค เคสต์เนอร์ (Erich Kästner) เป็นต้น นอกจากการนำเสนอในรูปแบบของวรรณกรรมลายลักษณ์แล้ว นิทานเรื่องนี้ยังอยู่ในรูปแบบอื่น ๆ อีก เช่น ภาพวาด กราฟฟิค ภาพแกะสลัก ดนตรี โอเปร่า บัลเลต์ ละครเวที ภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ หุ่นกระบอก ละครวิทยุ และอื่น ๆ ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีการนำชื่อของนิทานเรื่องนี้เป็นชื่อสถานรับเลี้ยงเด็ก วารสาร สำนักพิมพ์ เป็นต้น และตัวละครเอกยังได้รับการนำเสนอในรูปแบบของดวงตราไปรษณียากรและพวงกุญแจ เป็นต้น

มีการศึกษาเกี่ยวกับผู้เรียบเรียงเรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกล นับตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 9 เป็นต้นมา มีบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งได้แก่ แวร์เนอร์ วุนเดอร์ลิช (Werner Wunderlich) แกร์ฮาร์ด ชไตเนอร์ (Gerhard Steiner) เพเตอร์ ไฮเนกเกอร์ (Peter Honegger) และ ดีเทอร์ อะเรนด์ (Dieter Arendt) ได้แสดงความเห็นว่าทิลล์เป็นตัวละครที่มีชีวิตและเลือดเนื้อจนกระทั่งดูเหมือนว่ามีตัวตนจริง หลังจากทีไฮเนกเกอร์พบนิทานเรื่องนี้ฉบับปี ค.ศ.1510-1511 ซึ่งได้ปรากฏหลักฐาน

¹⁰ Dieter Arendt, Eulenspiegel: Ein Narrenspiegel der Gesellschaft, p. 28.

¹¹ Werner Wunderlich, Till Eulenspiegel, p. 93.

ยืนยันว่าผู้เรียบเรียงนิทานเรื่องนี้คือ แฮร์มันน์ โบเทอ¹² (Hermann Bote) โดยสังเกตจากอักษรตัวแรกของประโยคนำในแต่ละเรื่อง จากเหตุการณ์ตอนที่ 91-96 ได้คำว่า "ERMAN B" โดยที่ไม่มีตัว H

"Elend und sehr krank..."¹³

"Reue und Leid wegen..."¹⁴

"Merkt euch, geistliche und..."¹⁵

"Als Eulenspiegel immer..."¹⁶

"Nachdem Eulenspiegel seinen..."¹⁷

"Bei Eulenspiegels Begräbnis..."¹⁸

ความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับความคิดเห็นก่อนหน้าของคริสตอฟ วัลเธอร์ (Christoph Walther) และ เอ อา โรโลฟ (E.A. Roloff) ซึ่งแสดงความเห็นว่าแฮร์มันน์ โบเทอเป็นผู้เรียบเรียงทิลล์ ออยเลนสเปเกิล¹⁹ เป็นคนแรก นอกจากนี้ยังมีการตรวจสอบลักษณะร่วมกันที่ปรากฏในผลงานการประพันธ์ของโบเทอไม่ว่าจะเป็นด้านการใช้ภาษา การใช้ความเปรียบแนวคิด และการเปรียบเทียบลายมือกับลายเซ็น ซึ่งผลการตรวจสอบสามารถยืนยันได้ว่าโบเทอ

¹² ข้อมูลที่เป็นชีวประวัติของโบเทอไม่ได้บันทึกไว้อย่างละเอียด เท่าที่สามารถรวบรวมได้กล่าวว่าโบเทอน่าจะมีชีวิตอยู่ในช่วงปี ค.ศ. 1467-1520 กำเนิดที่เมืองเบราน์ชไวค์ เป็นบุตรชายของช่างตีเหล็กที่ชื่อ ฮานท์ โบเทอ (Amt Bote) แต่โบเทอไม่ได้ยึดอาชีพช่างตีเหล็กเช่นเดียวกับบิดา เขาเป็นเจ้าหน้าที่สรรพากรจากสายงานทำให้เป็นศัตรูกับสมาคมกิลด์และสมาคมอาชีพช่างไม้โดยปริยาย เขาเป็นที่เกลียดชังจากกลุ่มพ่อค้าและช่างฝีมือ และโบเทอมักจะสร้างงานประพันธ์ที่เสียดสีผู้นำกิลด์อยู่เสมอๆ นอกจากนี้เคยเป็นเจ้าหน้าที่สรรพากรแล้ว เขายังเคยเป็นผู้พิพากษา ผู้ดูแลภัตตาคาร และ วิศวกรแผนกอิฐประจำเมือง (Werner Wunderlich, 1984: 19-22)

¹³ Hermann Bote, Tili Eulenspiegel 2nd, ed., Siegfried H. Sichtermann (Frankfurt/M: Insel, 1981), p. 236.

¹⁴ Ibid. , p. 238.

¹⁵ Ibid. , p. 240.

¹⁶ Ibid. , p. 242.

¹⁷ Ibid. , p. 244.

¹⁸ Ibid. , p. 245.

¹⁹ Dieter Arendt, Eulenspiegel: Ein Narrenspiegel der Gesellschaft, pp. 60-61.

เป็นผู้เรียบเรียงนิทานเรื่องนี้²⁰ ด้วยเหตุนี้ เมื่อเอ่ยถึงนิทานเรื่องทิลล์ ออยเลนชเปเกิลจึงมักจะอ้างถึงสำนวนของแฮร์มันน์ โบเทอ แม้ว่าในปัจจุบันมีนิทานเรื่องนี้หลายสำนวนแต่ในแวดวงวิชาการมักจะให้ความสำคัญกับสำนวนของโบเทอ

มีบุคคลบางกลุ่มเชื่อว่าทิลล์ ออยเลนชเปเกิลเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ ประเด็นดังกล่าวยังคงถกเถียงกันอยู่ กลุ่มที่อ้างว่าทิลล์มีตัวตนจริงได้พยายามอ้างหลักฐานต่าง ๆ เช่น ศิลาจารึกหลุมฝังศพที่เมืองเมลัน จากการตรวจสอบพบว่าศิลาจารึกหลักนี้น่าจะสร้างขึ้นหลังปี ค.ศ.1532 เนื่องจากบนศิลาจารึกมีตัวอักษรภาษาเยอรมันปะปนอยู่กับตัวอักษรภาษาละติน อันที่จริงแล้ว ศิลาจารึกหลุมฝังศพในช่วงศตวรรษที่14 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ตัวละครเอกมีชีวิตจะใช้ตัวอักษรภาษาละติน นอกจากนี้ มีการรวบรวมชื่อสกุลจากเอกสารทะเบียนราษฎรซึ่งปรากฏนามสกุลนี้ในทะเบียนราษฎรของเมืองเบราน์ชเววิกในศตวรรษที่ 14 กับของเมืองโซเอส (Soest) ในศตวรรษที่ 15 แต่ไม่มีบุคคลใดตรงกับตัวละครเอก ในจดหมายโต้ตอบระหว่างนักประวัติศาสตร์ที่ชื่อ ดีทริช ฟอน นีม (Dietrich von Niem) กับโยฮันเนส ชตาลแบร์ก (Johannes Stalberg) เมื่อปี ค.ศ.1411 ได้อ้างถึงตัวละครที่ชื่อออยเลนชเปเกิล²¹ ซึ่งจดหมายฉบับนี้มักจะทำให้เป็นหลักฐานยืนยันการเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ ยังมีจดหมายเหตุเมืองเบราน์ชเววิกซึ่งเขียนโดยแฮร์มันน์ โบเทอที่เป็นผู้เรียบเรียงนิทานเรื่องนี้ได้ระบุว่าปี ค.ศ.1350 เป็นปีที่ทิลล์เสียชีวิตด้วยโรคไข้ดำหรือกาฬโรคแต่มิได้ระบุปีเกิดของทิลล์ จากข้อความนี้ ถ้าโบเทอไม่เล่นตลกเสียเองจดหมายเหตุเล่มนี้เป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่ยืนยันว่าทิลล์มีตัวตนจริง

ผู้เรียบเรียงได้นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงและบุคคลที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์มาเสริมแต่งไว้ด้วย²² โดยปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้เป็นไปตามที่ตนต้องการ เช่น ในเหตุการณ์ที่ทิลล์หลอกวงพ่อค้าด้วยการปลอมแอมวเป็นกระต่าย กลโกงเช่นนี้เคยเกิดขึ้นจริงเมื่อปี ค.ศ.1446 โดยแอนสท์ บอค (Ernst Bock) ซึ่งเป็นคนรับใช้ของสภาเมืองเบราน์ชเววิก²³ เป็นผู้กระทำ ผู้ที่ทำพิธีถือศีลจุ่มให้ทิลล์คือเจ้าอาวาสแห่งซังต์เอจิดีเยน (Abt von Sankt Ägidien) ที่ชื่ออาร์นฮอล์ฟ ฟ็อฟเฟินไมเยอร์ (Arnolf Pfaffenmeier) ซึ่งมีบันทึกระบุว่าบุคคลผู้นี้มีตัวตนจริงและเสียชีวิตปี ค.ศ.1510²⁴ เป็นต้น

²⁰ Peter Honegger, *Eulenspiegel: Ein Beitrag zur Druckgeschichte und zur Verfasserfrage*, pp. 84-94.

²¹ Dieter Arandt, *Eulenspiegel: Ein Narrenspiegel der Gesellschaft*, p. 51.

²² Werner Wunderlich, *Till Eulenspiegel*, p. 93.

²³ *Ibid.* , p. 38.

²⁴ *Ibid.* , p. 38.

และยังมีการอ้างอิงถึงสถานที่ซึ่งมีจริง เช่น มหาวิทยาลัยปราก²⁵ และมหาวิทยาลัยแอร์ฟวร์ต²⁶ ซึ่งทิลล์ได้ทำให้กลุ่มคณาจารย์ของทั้งสองมหาวิทยาลัยพ่ายแพ้ตน ผู้เรียบเรียงได้นำเหตุการณ์และบุคคลต่างยุคสมัยมาเรียงร้อยอยู่ในนิทานเรื่องนี้

นอกจากการยืมชื่อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์แล้ว ผู้เรียบเรียงยังได้ยืมเนื้อหาจากวรรณกรรมอื่น ๆ นิทานมุขตลกในช่วงปลายยุคกลางมักจะยืมเนื้อหาจากที่อื่น ๆ โดยถือว่าเป็นเรื่องธรรมชาติสามัญ²⁷ มิใช่เป็นการละเมิดลิขสิทธิ์หรือลอกเลียนความคิดของผู้อื่น การกระทำของตัวละครเอกคล้ายคลึงกับ เหตุการณ์ในงานเขียนเรื่อง *Repeues Franches* (ค.ศ. 1495) ของฝรั่งเศส เรื่อง *Mensa Philosophica* (ค.ศ.1470) ของละติน เรื่อง *Decameron*, *Trecento Novelle* และ *Liber Facetiarum* (ค.ศ.1471) ของอิตาลี และยังมีเรื่องอื่น ๆ ของเยอรมัน เช่น เรื่องเกี่ยวกับพระอะมิส (*Pfaffe Amis* อาจจะเป็นปีค.ศ.1230 หรือ ค.ศ.1240) ของชเรตริกเกอร์ (*Stricker*) เรื่องเกี่ยวกับพระแห่งคาเลนแบร์ก (*Des pfaffen geschlecht und historl vom Kalenberg* ค.ศ.1473) ของฟิลิปป์แห่งฟรังค์ฟวร์ต (*Philipp Frankfurter*)²⁸

ชื่อสกุลของตัวละครเอกมีการสะกดกันหลายรูปแบบ ชื่อต้นได้แก่ Till, Dyl, Dyll, Thiel, Thyl และ Tile และนามสกุลได้แก่ Eulenspiegel, Ulenspiegel, Ulenspegel, Vlenspiegel และ Vlnspeigel ชื่อสกุลของตัวละครเอกที่ใช้กันโดยทั่วไปคือ Till Eulenspiegel ชื่อต้นมาจากชื่อของพ่อขุนหัวของตัวละครเอก ทิลล์ ฟอน อีทเซน (Till von Uetzen) ซึ่งเป็นผู้นำหมู่บ้านอัมเพลเบน (Ampleben) ส่วนนามสกุลซึ่งสะกดว่า Eulenspiegel ปรากฏเป็นครั้งแรกโดยสำนักพิมพ์แห่งเมืองฟรังค์ฟวร์ต (Frankfurt) ของเวย์กันด์ ฮัน (Weygand Han) ที่ได้ปรับเปลี่ยนคำนี้เป็นภาษาเยอรมันกลางในช่วงระหว่างปี ค.ศ.1557-1563 เดิมคำนี้สะกดว่า Ulenspiegel ซึ่งปรากฏในทะเบียนราษฎรของเมืองเบราน์ชไวก์ในศตวรรษที่ 14 มีการตีความนามสกุลต่าง ๆ นานาทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ ในเชิงบวกมักจะตีความว่าเป็น "กระจกแห่งความรู้หรือปัญญา"²⁹ (คำว่า "Eulen" แปลว่า นกฮูก ซึ่งมักจะตีความว่า นกฮูกเป็นสัญลักษณ์แห่งความรู้หรือปัญญา

²⁵ มหาวิทยาลัยปราก (Universität zu Prag) เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในอาณาจักรเยอรมันซึ่งก่อตั้งโดยพระเจ้าคาร์ลที่ 4 ในปี ค.ศ.1348 (Werner Conz and Volker Hentschel, eds., 1991: 86)

²⁶ มหาวิทยาลัยแอร์ฟวร์ต (Universität zu Erfurt) ก่อตั้งในปี ค.ศ.1393 ที่เมืองแอร์ฟวร์ต (Werner Wunderlich, 1984: 38)

²⁷ Werner Wunderlich, Till Eulenspiegel, p. 25.

²⁸ Ibid. , p. 41.

²⁹ Dieter Arandt, Eulenspiegel: Ein Narrenspeigel der Gesellschaft, p. 51.

ส่วน "Spiegel" แปลว่า กระจก) ความหมายนี้มักได้รับการยอมรับจากคนส่วนมาก ผู้อ่านส่วนใหญ่มักจะเห็นสัญลักษณ์นกยูงและกระจกอยู่คู่กับตัวละครเอก

สถาบันวิทยบริการ

การตีความหมายนามสกุลของตัวละครเอกว่าเป็นกระจกแห่งปัญญา อาจจะสืบเนื่องมาจากในบางเหตุการณ์ตัวละครเอกได้แฝงแง่คิดในมุขตลกของตน เช่น มีอยู่ครั้งหนึ่ง ทิลล์อ้างว่าตนเป็นช่างทำแว่นตา³⁰ ที่กำลังว่างงานเพราะคนในสังคมไม่ศึกษาหาความรู้ ในแต่ละเดือนแทบจะไม่เปิดหนังสือมากกว่าหนึ่งครั้ง ทุกวันนี้คนให้ความสำคัญกับอำนาจและความมั่งคั่ง ใน

³⁰ Hermann Bote, Till Eulenspiegel, pp. 72-74.

เหตุการณ์ตอนนี้แสดงถึงความปลอดภัยของตัวละครเอก ในการที่นำอาชีพช่างทำแว่นตาเป็นความเปรียบเชิงอุปโลกน์ถึงสันติภาพและการค้นคว้าหาความรู้ เดิมคนในสังคมใช้เวลาส่วนใหญ่กับการอ่านหนังสือ ทำให้สุขภาพทางสายตาค่อยลง พวกเขาจึงต้องพึ่งพาช่างทำแว่นตาเพื่อสามารถอ่านหนังสือต่อไปได้อีก เมื่อคนในสังคมต้องการแว่นตาอาชีพนี้จึงก้าวหน้า ทว่า ต่อมาคนในสังคมทำสงครามเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่และแสวงหาทรัพย์สินเงินทอง พวกเขาแทบจะไม่ได้อ่านหนังสือจึงแทบจะไม่มีปัญหาทางสายตา ส่งผลถึงช่างทำแว่นตาซึ่งไม่เป็นที่ต้องการ ด้วยเหตุนี้ อาชีพช่างทำแว่นตาจึงซบเซาลง จากเหตุการณ์นี้ผู้อ่านน่าจะเห็นด้วยกับการตีความว่าเป็น "กระจกแห่งปัญญา" ซึ่งได้สะท้อนแง่คิดให้แก่ผู้อ่าน

การตีความในแง่มุมมองอีกด้านหนึ่งมักจะตีความว่า "กระจกแห่งความโล่ง" เนื่องจากในบางเหตุการณ์ ตัวละครเอกแปลคำสั่งของนายจ้างตามตัวอักษรซึ่งได้ความหมายที่แตกต่างจากสิ่งที่นายจ้างต้องการสื่อ เช่น "...setze den Braten morgens bald auf und laß ihn kühl damit er nicht anbrennt."³¹ นายจ้างต้องการให้ทิลล์ย่างเนื้อด้วยไฟอ่อน ๆ แต่ทิลล์แปลความหมายวลีนี้ตามตัวอักษรว่า "ปล่อยให้ไว้ให้เย็น" โดยทิลล์นำเนื้อไปวางระหว่างเบียร์ 2 ถังเพื่อเนื้อจะได้เย็นและไม่ไหม้ การกระทำที่ผิดแผกไปจากความเข้าใจของคนส่วนใหญ่อาจจะถูกมองว่าเป็นพฤติกรรมของคนโล่ง

การค้นหาคำความหมายของนามสกุลของตัวละครเอก ยังคงโต้แย้งกันด้วยสองประเด็นดังกล่าวข้างต้น อาจจะเป็นความชาญฉลาดของผู้แต่งในการนำเสนอสกุลของตัวละครเอกที่สามารถตีความได้เช่นนั้นซึ่งน่าจะเรียกได้ว่าเป็นการสร้างสีสันให้กับนิทานเรื่องนี้

2.1.2 ประวัติของเรื่องศรีธนญชัย

ในศรีธนญชัยสำนวนกาพย์นั้น ผู้เรียบเรียงที่ไม่ปรากฏนามเพียงแต่กล่าวว่า "ตามเรื่องราวนั้น ท่านเล่าสืบมา หึงชายผู้ใด อ่านเล่าเจเนใจ...ข้าพึ่งคิดแต่ง ลีลิตกลางแควง อักษรหนักเบา ช่วยแก้แต่งเอา"³³ และในสภาพเรื่องศรีธนญชัยเขียนเมียง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

³¹ Ibid. , p. 47.

³² Werner Wunderlich, Till Eulenspiegel, pp. 56-57.

³³ กรมศิลปากร, ศรีธนญชัยสำนวนกาพย์และลิลิตคำรามพรัตัน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร: ศรีเมือง, 2519), หน้า 1.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า น่าจะผลิตโดยข้าราชการสังกัดกรมอาลักษณ์ใน รัชกาลที่ 4 ซึ่งดูจากทำนองเสนาในเรื่องนี้กับเสนาอื่น ๆ ในรัชกาลเดียวกัน ประกอบกับพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เขียนจิตรกรรมฝาผนังเรื่องศรีธนญชัยในวิหาร วัดปทุมวนา ราม อาจจะสรุปได้ว่านิทานเรื่องนี้เริ่มต้นจากการเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะซึ่งเป็นที่ยอมรับในหมู่ ชาวบ้านมาก่อน ต่อมาในราชสำนักได้นำเนื้อหาของนิทานเรื่องนี้มาเรียบเรียงโดยมิได้ระบุชื่อ ผู้เรียบเรียง เนื่องจากผู้เรียบเรียงอาจไม่ใช่กวีในราชสำนัก ที่มีชื่อเสียงโด่งดัง หรืออาจเป็น ข้าราชการในกรมอาลักษณ์จึงไม่มีการบันทึกชื่อผู้แต่ง และเมื่อเกิดการพิมพ์ในประเทศไทย³⁴ นิทานเรื่องนี้จึงได้รับการตีพิมพ์และเผยแพร่แก่ผู้อ่านในวงกว้างขึ้น

ศรีทระนไชยล้านวนกาพย์ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นกาพย์ที่พิมพ์ครั้งที่สามเนื่องในงาน ฌาปนกิจศพนายชิต ศุภสิทธิ์ เมื่อปี พ.ศ.2511 สำหรับล้านวนนี้ทางหอสมุดแห่งชาติได้รับจาก พระปฏิเวทวิศิษฐ์ (สาย เลขยานนท์) ซึ่งเป็นผู้สนใจศึกษาเรื่องความรู้ต่าง ๆ ทางวรรณคดีและ ประวัติศาสตร์ ได้ยืนยันว่าฉบับนี้เป็นฉบับของโรงพิมพ์หมอลมมิถ และทางหอสมุดแห่งชาติได้นำ ออกตีพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษาธิบดี (ม.ร.ว. มูล ดารากร) เมื่อปี พ.ศ.2501 ซึ่งเป็นการตีพิมพ์ครั้งที่สองของล้านวนนี้ นอกจากนี้ กรมศิลปากรได้ตรวจสอบและแก้ไขตลอดจนแต่งเติมล้านวนนี้โดยได้อ้างอิงบรรณถึงส่วนที่แก้ไขไว้ ด้วยเนื่องจากต้นฉบับเดิมขาดตกบกพร่อง ผิดสัมผัส ชาติวรรคตอน และไม่ครบระเบียบคำ ประพันธ์ ยิ่งไปกว่านั้นบางตอนขาดตกบกพร่องด้วยเหตุจากความเก่าแก่

เสนาเรื่องศรีธนญไชยเขียนเมืองฉบับที่พบในปัจจุบันนั้นพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์ตรีพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวัฒนาเมื่อปี พ.ศ.2463 ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่านิทานศรีธนญชัยล้านวนนี้ป่าจะแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องจากเป็นล้านวน ฝีมืออาลักษณ์ครั้งรัชกาลที่ 4 และในครั้งนั้น รัชกาลที่ 4 ทรงโปรดให้เขียนเรื่องศรีธนญชัยในวิหาร

³⁴ นางแอน จัดสัน (Ann Judson) และช่างพิมพ์เฮาท์ (Hough) ร่วมกันสร้างแท่นพิมพ์และตัวพิมพ์ไทย เมื่อปี พ.ศ.2359 ที่พม่า จากนั้นนักกลอนศาสนาที่ชื่อโรเบิร์ต เบอรัม (Robert Bum) และธอมสัน (Thomson) ได้ซื้อแท่นพิมพ์นี้ไปตั้งที่สิงคโปร์และรับพิมพ์หนังสือไทย ต่อมา แดน บีช บรัดเล (Dan Beech Bradley) ได้รับ แท่นพิมพ์นี้มาใช้ที่กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.2378 ส่วนโรงพิมพ์ของไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นเรียกว่า "โรงพิมพ์หลวง" ซึ่งมักจะพิมพ์หนังสือของราชการ การพิมพ์หนังสืออ่านเล่น ของไทยเริ่มในรัชกาลที่ 4 โดยโรงพิมพ์หมอลมมิถพิมพ์หนังสือร้อยแก้ว ส่วนโรงพิมพ์หมอลมมิถ (Samuel John Smith) พิมพ์ร้อยกรอง ต่อมาจึงเกิดโรงพิมพ์เอกชนอื่น ๆ ทั้งที่เป็นของคนไทย จีน และยุโรป (ขจร สุขพานิช, 2508: 18 อ้างถึงใน สุพรรณิ วราพร, 2516: 62)

วัดประทุมวนารามวรวิหาร กรุงเทพฯ “นิทานเรื่องศรีธนญไชยนี้เป็นเรื่องโบราณ.เสภาที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ผู้ใดเป็นผู้แต่งหาทราบไม่ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเห็นจะเป็นหนังสือแต่งในรัชกาลที่ ๔ ด้วยเป็นสำนวนใหม่...มีชื่ออาลักษณ์ครั้งรัชกาลที่ ๔ เขียนขึ้นเพราะเหตุประกอบกับเหตุอีกอย่าง ๑ ด้วยปรากฏว่าโปรดให้เขียนเรื่องศรีธนญไชยที่ในพระวิหารวัดประทุมวัน เมื่อในรัชกาลที่ ๔...ทำนองที่แต่งเสภาเรื่อง พงษาวดารในรัชกาลเดียวกัน” (หน้า ก-ข ในเสภาเรื่องนี้)

ชื่อศรีธนญชัยมีรูปลักษณะหลากหลายแบบ เช่น ศรีธนญชัย ศรีธนญไชย ศรีทะนนไชย ลีทะนนไชย เชียงเมียง เชียงเหมียง ในภาคกลางและภาคใต้มักจะใช้ “ศรีธนญชัย” ในขณะที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมักจะใช้ “เชียงเมียงหรือเชียงเหมียง” เมื่อเห็นคำว่า “ศรีธนญชัย” เกือบทุกคนคิดถึงคนเจ้าปัญญาแบบฉลาดแกมโกง ความหมายของชื่อนี้น่าจะมาจากพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของตัวละครเอก

ในเสภาศรีธนญไชยเชียงเมียง ตัวละครเอกได้รับชื่อ “ศรีธนญไชย” หลังจากที่ตัวละครเอกอุปสมบทเป็นภิกษุเพื่อเป็นตัวแทนแข่งขันตอบปัญหาธรรมกับพระจากเมืองธานี โดยพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้พระราชทานนามนี้ “ก็โปรดให้บรรพชาไม่ช้านาน...ประทานชื่อว่าพระศรีธนญชัย”³⁵ ส่วนชื่อ “เชียงเมียง” นั้น ตัวละครเอกได้รับชื่อนี้ก่อนที่จะได้รับพระราชทานนามศรีธนญไชย เดิมไม่ได้กล่าวถึงชื่อของตัวละครเอก ต่อมาเขาชนะพนันลาวส่งส่วยและได้รับเมืองเป็นรางวัล ชาวบ้านจึงขนานนามว่า เชียงเมียง “คนทั้งหลายเรียกนามว่า เชียงเมียง ได้ชื่อเสียงตามเหตุพนันขัน เพราะชนะเรื่องเชียงเมียงซึ่งเคียงกัน”³⁶ สำหรับในศรีทะนนไชยสำนวนกาพย์ ญาติพี่น้องตั้งชื่อ ศรีทะนนไชย ให้แก่ตัวละครเอก “หมญาติวงศ์...จึงให้นามกร หลานรักบึงอร ชื่อ ศรีทะนนไชย”³⁷

เรื่องศรีธนญชัยปรากฏในวงวรรณกรรมในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีทั้งรูปแบบที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง มีหลายสำนวน พบสำนวนจากภาคกลางมากที่สุด ส่วนสำนวนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้ มีเพียงภาคละ 1-2 สำนวน เท่าที่รวบรวมได้ใน

³⁵ ในงานเขียนฉบับนี้หากพบชื่อศรีธนญไชยแสดงว่ากำลังกล่าวถึงเสภาเรื่องศรีธนญไชยเชียงเมียง

³⁶ ในงานเขียนฉบับนี้หากพบชื่อศรีทะนนแสดงว่ากำลังกล่าวถึงศรีทะนนไชยสำนวนกาพย์

³⁷ หอพระสมุดวชิรญาณ, เสภาเรื่องศรีธนญไชยเชียงเมียง(พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, 2463), หน้า 42.

³⁸ เรื่องเดียวกัน หน้า 13.

³⁹ กรมศิลปากร, ศรีทะนนไชยสำนวนกาพย์และฉันทนิพนธ์, หน้า 4-5.

ปัจจุบันมีประมาณ 24 ล้านคน³⁸ โดยแต่ละสำนวนอาจจะเรียบเรียงเหตุการณ์มุขตลกและมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันบ้าง แต่เรื่องราวส่วนใหญ่ยังคงให้ความสำคัญกับความฉลาดแกมโกงของตัวละครเอก นอกจากนี้ได้รับการนำเสนอในรูปแบบของบทร้อยกรองและร้อยแก้วแล้ว นิทานเรื่องนี้ยังปรากฏในรูปแบบของภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ ละครนอกหุ่นกระบอกและดนตรี เรื่องศรีธนญชัยยังได้แปลเป็นภาษาต่างประเทศ 2 ภาษา ครั้งแรกเป็นภาษาอังกฤษ³⁹ ต่อมาเป็นภาษาเยอรมัน⁴⁰

ปฏิกริยาของผู้อ่านชาวไทยส่วนใหญ่ที่มีต่อเรื่องศรีธนญชัยยังคงเป็นเช่นเดิม แม้ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลง ตัวละครเอกยังคงได้รับความชื่นชมและมีภาพลักษณ์ของความเป็นคนเจ้าปัญญาแบบฉลาดแกมโกง มีคารมคมคายและมีอารมณ์ขัน

2.1.3 จากมุขปาฐะสู่ลายลักษณ์และรูปแบบอื่น ๆ

ทั้งทิลล์ ออยเลนชะเป็เกลกับศรีธนญชัยเป็นเพียงตัวละครเอกที่สร้างขึ้นในนิทานมุขตลกเพื่อสร้างความบันเทิงแก่ผู้ฟังและผู้อ่าน แต่เดิมนคงจะเล่าสู่กันฟัง ต่อมาจึงได้เรียบเรียงเป็นลายลักษณ์อักษร เรื่องทิลล์ ออยเลนชะเป็เกลตีพิมพ์ตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 ส่วนเรื่องศรีธนญชัยตีพิมพ์ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ผลงานการตีพิมพ์เรื่องทิลล์ ออยเลนชะเป็เกลมีมากกว่าเรื่องศรีธนญชัย และการแปลเป็นภาษาต่างประเทศของเรื่องทิลล์ออยเลนชะเป็เกลมีหลายภาษากว่าเรื่องศรีธนญชัย นิทานทั้งสองเรื่องนอกจากได้รับการนำเสนอในรูปแบบของวรรณกรรมลายลักษณ์แล้วยังได้รับการนำเสนอในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ภาพยนตร์ ละคร ดนตรี หุ่นกระบอก เป็นต้น โดยเฉพาะเรื่องทิลล์ ออยเลนชะเป็เกลได้รับการนำเสนอหลากหลายกว่าเรื่องศรีธนญชัย

ในความคิดของชาวเยอรมันบางคน ทิลล์อาจจะเป็นเสมือนบุคคลที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ ในขณะที่คนไทยส่วนใหญ่ตระหนักดีว่าศรีธนญชัยเป็นเพียงตัวละครสมมติ ซึ่งมีการเล่าเรื่องเกี่ยวกับชายผู้นี้มานานแล้ว เมื่อเอ่ยถึงศรีธนญชัย เกือบ ทุก คนจะคิดถึงคนเจ้าปัญญาแบบฉลาดแกมโกงโดยไม่ปรากฏการค้นหาคำความหมายของชื่อนี้ ส่วนเรื่องทิลล์

³⁸ กัญญรัตน์ เวชศาสตร์, "การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องศรีธนญชัยฉบับต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้", หน้า 11-18.

³⁹ ม.ล. มณีรัตน์ บุนนาค, ศรีธนญไชย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2509), หน้าคำนำ.

⁴⁰ Manfred Kummer, "Sithanonchal-Ein Thailändisches Volksbuch, pp. 88-104.

ออยเลนชะปีเกลดมักจะมีการค้นหาและตีความหมายของชื่อสกุล นอกจากนี้มีการตรวจสอบและยืนยันว่าแฮร์มันน์ โบเทอเป็นผู้เรียบเรียงและตีพิมพ์เรื่องนี้ครั้งแรกในปี ค.ศ.1510-1511 ทว่า ในศรัทธาญชัยไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับชื่อผู้เรียบเรียงและที่มาของทั้งสองสำนวนที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เป็นอย่างชัดเจน

ศรัทธาญชัยมีภาพลักษณ์ของตัวละครเอกเข้าปัญญาแบบฉลาดแกมโกงตลอดไม่เว้นเวลาจะผ่านไปนานเท่าใด หรือสังคมจะเปลี่ยนแปลงเพียงใด ทว่าทิลด์ ออยเลนชะปีเกลดมีภาพลักษณ์ที่หลากหลาย เขาดูเหมือนเป็นจอมวายร้ายซึ่งมีพฤติกรรมที่ผิดแมกไปจากกรอบของสังคมในศตวรรษที่สิบหก โดยที่ผู้อ่านตอบรับต่อนิทานเรื่องนี้เป็นอย่างมาก อาจจะเนื่องจากการกระทำของตัวละครเอกได้ฝ่าฝืนกฎระเบียบ แทนผู้คนร่วมสังคมซึ่งอาจจะต้องการฝ่าฝืนกฎระเบียบด้วยเช่นกัน ต่อมานักเขียนได้สร้างมุมมองใหม่ให้แก่ตัวละครเอก โดยเฉพาะในศตวรรษที่ยี่สิบ ทิลด์ ออยเลนชะปีเกลดได้รับการนำเสนอว่าเป็นนักปฏิวัติ เป็นผู้รุ่มร่าม หรือเป็นตัวตลกที่ฉลาด เป็นต้น

ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติของเรื่องทิลด์ ออยเลนชะปีเกลดมีมากกว่าเรื่องศรัทธาญชัยเนื่องจากหลักฐานการตีพิมพ์เกี่ยวกับหนังสือนิทานเรื่องนี้มีมากกว่า นอกจากนี้ การแข่งขันของนักวิชาการและนักวรรณคดีชาวเยอรมันในการศึกษาประวัติของเรื่องทิลด์ ออยเลนชะปีเกลดมีมากกว่าเรื่องศรัทธาญชัย

ด้วยเหตุที่นิทานทั้งสองเรื่องมาจากสังคมสองแห่งที่แตกต่างกัน จึงควรจะกล่าวถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของนิทานทั้งสองเรื่องไว้ด้วย

2.2 บริบททางสังคมและวัฒนธรรมในทิลด์ ออยเลนชะปีเกลดกับศรัทธาญชัย

ด้วยเหตุที่นิทานทั้งสองเรื่องเป็นนิทานประเภทเดียวกันย่อมต้องมีโครงเรื่อง กลวิธีการสร้างมุขตลก ลักษณะของตัวละครเอกและคู่กรณีคล้ายกัน อันที่จริงแล้ว ทิลด์ ออยเลนชะปีเกลดและศรัทธาญชัยมิได้เหมือนกันทุกประการ ทั้งสองเรื่องมาจากสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และจากจุดนี้เองที่น่าจะส่งผลให้มีประเด็นที่แตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ควรละเลยที่จะกล่าวถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมเพื่อที่จะเข้าใจเนื้อหาของนิทานและความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ที่แฝงอยู่ในความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกและคู่กรณีในมุขตลกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2.2.1 บริบททางสังคมและวัฒนธรรมเยอรมันในทิลต์ ออยเลนชเปเกล

ด้วยเหตุที่ไม่มีศิลปินคนใดสร้างสรรผลงานในสูญญากาศ เราจึงเรียนรู้บางสิ่งได้เสมอจากความพยายามที่จะเอาตัวเราเข้าไปอยู่ในกรอบทางสติปัญญาและวัฒนธรรมของผู้เขียน⁴¹ ด้วยเหตุนี้ การศึกษาทิลต์ ออยเลนชเปเกลจึงได้เจาะลึกสู่มิติของประวัติศาสตร์⁴² แต่ไม่ใช่เป็นการศึกษาทุกแง่มุมในประวัติศาสตร์ หากเป็นการค้นหาสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมเยอรมันที่มีอิทธิพลต่อการเรียบเรียงเรื่องทิลต์ ออยเลนชเปเกล โดยเลือกที่จะศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมเยอรมันในช่วงระหว่างปี ค.ศ.1300-1509 อันสืบเนื่องมาจากการประมาณกันว่าทิลต์น่าจะมีชีวิตระหว่าง ค.ศ.1300-1350 และปีที่ตีพิมพ์นิทานเรื่องนี้ครั้งแรกคือ ค.ศ.1510-1511 แต่ไม่มีบันทึกระยะเวลาที่เรียบเรียงอย่างชัดเจน ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น การศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมจึงให้ความสำคัญกับช่วงเวลานั้น เนื่องจากผู้เรียบเรียงอาจจะแฝงวิถีชีวิตและค่านิยมของยุคนั้นไว้ด้วย

ความยึดมั่นต่อเกียรติยศและความศรัทธาต่อศาสนาคริสต์ลดน้อยถอยลง อัครวินจำนวนไม่น้อยที่เคยยิ่งใหญ่และเป็นผู้ที่มีอุดมคติในการต่อสู้กลายเป็นโจรเรียกค่าไถ่บุคคลสำคัญหรือปล้นสดมภ์ทรัพย์สินของพ่อค้า พระและนักบวชประทุติตนนอกกรอบคำสอนของศาสนา บ้างก็โลภละลมหทรัพย์สิน บ้างก็ต้องการมีอำนาจในการปกครอง ด้วยเหตุที่ระบอบศักดินาสวามิภักดิ์และคริสต์ศาสนาอันเป็นรากฐานของสังคมเริ่มเสื่อมลงในคริสต์ศตวรรษที่ 14-15⁴³ อันเนื่องมาจากผู้ที่อยู่ในระบอบดังกล่าวประทุติตนไม่เหมาะสม ประกอบกับชนชั้นกลางเริ่มมีบทบาทเด่นในสังคม นอกจากนี้ การค้นพบวิทยาการใหม่ ๆ และการผลิตเหรียญกษาปณ์มีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม ในช่วงศตวรรษที่ 14-16 จึงจัดได้ว่าเป็นยุคหักเหทางสังคมและวัฒนธรรม เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม⁴⁴

⁴¹ Henry Nash Smith, *Democracy and the Novel* (New York: Oxford University Press, 1978), p. 4 อ้างถึงใน สุชา ศาสตร์, *วรรณคดีเปรียบเทียบ* (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2525), หน้า 131.

⁴² Erich Auerbach, "Philologie der Weltliteratur," p. 103 อ้างถึงใน เจตนา นาควิริยะ, *แนวทางการประเมินคุณค่าวรรณคดีในวรรณวิจารณ์ เยอรมัน ฝรั่งเศส และอังกฤษ-อเมริกันในศตวรรษที่ 20*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2539), หน้า 237.

⁴³ ทศนีย์ นาควิริยะ, *บรรณานุกรม, วรรณคดียุคกลาง* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 102.

⁴⁴ Leo Krellt and Leonhard Fiedler, *Deutsche Literaturgeschichte*, 16th ed. (Germany: C.C. Buchners, 1976), p. 68.

ในช่วงศตวรรษที่ 14 พระเจ้าลูตวิกที่ 4 (Ludwig IV, der Bayer von Wittelsbach) ซึ่งครองราชย์ตั้งแต่ปี ค.ศ.1314-1347 ทรงได้รับการสนับสนุนจากพวกเสรีนครทั้งหลายในจักรวรรดิ ในการที่จะสร้างจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์อีกครั้ง พระองค์ทรงได้รับการสวมมงกุฎเป็นจักรพรรดิที่กรุงโรมในปี ค.ศ.1327 ส่วนพระสันตปาปาในระหว่างนั้นตกอยู่ใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินแห่งฝรั่งเศส พระองค์จำต้องประทับอยู่ที่อาวิญอง (Avignon) ตั้งแต่ปี ค.ศ.1305-1378⁴⁶ พระเจ้าแผ่นดินแห่งฝรั่งเศสทรงใช้ตำแหน่งพระสันตปาปาเพื่อเป้าหมายทางการเมือง นั่นคือ การพยายามที่จะมีอำนาจในยุโรปกลางซึ่งยังคงเป็นแคว้นแคว้นยังมีได้เป็นรัฐชาติ แม้ว่าพระสันตปาปาในระหว่างนั้นจะตกอยู่ใต้อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินแห่งฝรั่งเศส แต่พระองค์มิได้ทรงมีปฏิกริยาโต้ตอบใด ๆ ในทางตรงกันข้าม พระองค์ทรงดำเนินชีวิตดุจพระเจ้าแผ่นดินและพยายามหารายได้เพื่อให้พบกับค่าใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือย เช่น การเก็บภาษีจากชุมชนศาสนาตามรัฐต่าง ๆ เงินสินบนจากสงฆ์ที่ต้องการตำแหน่ง การละเว้นจากการเผยแพร่ศาสนา เป็นต้น ด้วยเหตุที่การจรรโลงศีลธรรมและการอบรมของศาสนาเสื่อมลงจึงทำให้คริสต์ศาสนิกชนไม่พอใจและเสื่อมศรัทธา ในปี ค.ศ.1338 เจ้าผู้ครองนครที่มีสิทธิ์เลือกตั้งจักรพรรดิได้ลงมติว่าผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นจักรพรรดิไม่จำเป็นต้องได้รับการแต่งตั้งหรือความเห็นชอบจากฝ่ายศาสนา ซึ่งพระเจ้าลูตวิกทรงออกพระราชกฤษฎีกาที่ชื่อ "Licet iuris" เพื่อรับรองมติดังกล่าว⁴⁶

หลังจากที่พระเจ้าลูตวิกสิ้นพระชนม์ พระเจ้าคาร์ลที่ 4 แห่งราชวงศ์ลูกเซมบวร์ก (Karl IV, von Luxemburg) ได้รับเลือกเป็นจักรพรรดิในปี ค.ศ.1355 พระองค์ทรงออกรัฐธรรมนูญของจักรวรรดิที่เรียกว่า "Erlaß der Goldenen Bulle" ซึ่งใช้บังคับจนถึงปี ค.ศ.1896 รัฐธรรมนูญฉบับนี้ประนีประนอมระหว่างจักรพรรดิกับบรรดาเจ้านคร⁴⁷ โดยรับรองสิทธิ์ของเจ้านครผู้เลือกและแต่งตั้งจักรพรรดิ⁴⁸ เมื่อใดที่พระราชบัลลังก์ว่างลง เคานต์พาแลทตินจะเป็นผู้สำเร็จราชการทาง

⁴⁶ พระสันตปาปาที่ติดประทับในอาวิญองมีทั้งสิ้น 7 พระองค์ได้แก่ เคลเมนต์ที่ 5 (ค.ศ.1305-1314) จอห์นที่ 22 (ค.ศ.1316-1334) เบเนดิกต์ที่ 12 (ค.ศ.1334-1342) เคลเมนต์ที่ 6 (ค.ศ.1342-1352) อินโนเซนต์ที่ 6 (ค.ศ.1352-1362) เฮอร์มันที่ 5 (ค.ศ.1362-1370) และเกรกอรีที่ 11 (ค.ศ.1370-1378) (กอบเกียรติ สุวรรณทัต-เพียร: มปป., 678)

⁴⁷ Werner Conze and Volker Hentschel, eds., *Deutsche Geschichte*, 5th ed. (Germany: Ploetz, 1991), p. 85.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 87.

⁴⁹ เจ้านครผู้มีสิทธิ์เลือกตั้งจักรพรรดิได้แก่ อัครสังฆนายกแห่งเคิลน์ โนรนซ์และเทรียร์ (Erzbischöfe von Köln, Mainz und Trier) เคานต์พาแลทตินแห่งไรน์ (der Pfalzgraf bei Rhein) ดยุกแห่งซัคเซินและ

ภาคตะวันตกของจักรวรรดิ ในขณะที่ทางภาคกลางและตะวันออก ดยุคแห่งแชรซอนจะเป็นผู้สำเร็จราชการ⁴⁹ อย่างไรก็ตาม ในปี ค.ศ.1419 การแต่งตั้งจักรพรรดิเกิดการแตกแยกในทำนองเดียวกับการแต่งตั้งสันตปาปาที่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ จนกระทั่งในปี ค.ศ.1431 จึงสามารถลงมติเลือกซิกิสมุนด์ (Sigismund) ซึ่งเป็นพระโอรสของพระเจ้าคาร์ลที่ 4 เป็นจักรพรรดิ พระองค์ทรงสามารถกอบกู้ความสามัคคีในศาสนจักรและอาณาจักรคืนมา

จักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นจุดดึงดูดให้พระเจ้าแผ่นดินเยอรมันต้องการจะยิ่งใหญ่ดังเช่นพระเจ้าแผ่นดินในสมัยโรมัน จึงไม่ใส่ใจต่อการปกครองบ้านเมืองของตนเองในดินแดนเยอรมนี⁵⁰ การปกครองในเยอรมนีจึงยังมิได้เป็นรัฐชาติ หากอยู่ใต้การปกครองของเจ้านครต่าง ๆ ซึ่งเป็นการกระจายอำนาจ โดยที่ไม่มีเมืองใดมีศักยภาพเพียงพอที่จะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรได้อย่างแท้จริงดังเช่นที่ลอนดอนเป็นศูนย์กลางของอังกฤษ และปารีสเป็นศูนย์กลางของฝรั่งเศส นอกจากนี้ สถานภาพของแต่ละเมืองแตกต่างกัน บางเมืองเป็นเสรีนคร อยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าแผ่นดินที่เรียกว่า ไรช์ชเตดเทอ (Reichstädte) บางเมืองเป็นนครรัฐขึ้นอยู่กับเจ้านครซึ่งเรียกว่า ลันเดสชเตดเทอ (Landesstädte) การเมืองของอาณาจักรเยอรมันในยุคนั้นจึงเป็นการปกครองแบบคู่ขนาน ระหว่างพระเจ้าแผ่นดิน (König) กับเจ้านคร (Landesherrn)

เจ้านครมีทั้งที่เป็นมรวาสนและบรรพชิตโดยมีสิทธิเหนือดินแดนและคนในปกครองของตน นับว่าเป็นการปกครองท้องถิ่นอย่างมีอิสระ เจ้านครสามารถกุมอำนาจในเขตของตนได้โดยมิได้ถูกล้มล้างแม้ว่าจะปรากฏความขัดแย้งกับพระเจ้าแผ่นดินเสมอ ๆ เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์ในขณะนั้นอ่อนแอ ตราบใดที่อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินไม่เข้มแข็งพอ บรรดาเจ้านครสามารถรักษาอำนาจของตนไว้ได้⁵¹ บรรดาเจ้านครมักจะร่วมมือกันเพื่อรักษาอิทธิพลของพวกตนมิให้ถูกพระเจ้าแผ่นดินริบรอนสิทธิและอำนาจ ภายหลังจากพระเจ้าแผ่นดินจึงหันมาร่วมมือกับกลุ่มพ่อค้าและช่างฝีมือที่มีบทบาท และมีอิทธิพลในเสรีนครเพื่อต่อวงศุลอำนาจกับบรรดาเจ้านคร อย่างไรก็ตาม มิใช่เจ้านครทุกรัฐจะมีอำนาจและอิทธิพลเท่ากันหมด เจ้านครมีหลายระดับ การ

บรันเดนบวร์ก (der Herzog von Sachsen und der Markgraf von Brandenburg) และพระเจ้าแผ่นดินแห่งโบฮีเมีย (der König von Böhmen) (Robert-Hermann Tenbrock: 1968, 72).

⁴⁹ ดูแบร์ตุส ชู เลอเวนสไตน์, ประวัติศาสตร์เยอรมัน, แปลโดย นิธิ เชี่ยวศรีวงศ์(พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511), หน้า 91-92.

⁵⁰ เสฐียรโกเศศ, ประวัติยานานาประเทศ (กรุงเทพมหานคร: บรรณาคาร, 2515), หน้า 245.

⁵¹ Robert-Hermann Tenbrock, Geschichte Deutschlands, 2nd ed. (Germany: Max Hueber, 1968), p. 71.

ปกครองแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันซึ่งขึ้นอยู่กับนโยบายของแต่ละเจ้านคร ดินแดนทางฝั่งตะวันตกของอาณาจักรแบ่งเขตการปกครองย่อยกว่าดินแดนทางฝั่งตะวันออก เนื่องจากเกิดการแย่งชิงอำนาจมากกว่า ในหมู่บ้านหนึ่งอาจมีเจ้านครหลายคน ส่วนดินแดนทางตะวันออกของเจ้านครแต่ละแห่งมีดินแดนกว้างใหญ่กว่าเนื่องจากมีการแข่งขันน้อยกว่า⁵² เจ้านครบางแห่งมักใช้สิทธิของตนแสวงหาผลประโยชน์จากผู้ที่อยู่ในคุ้มครองซึ่งส่งผลให้ชาวชนบทจำนวนมากหนีเจ้านครสู่เสรีนคร ภายหลังจึงเกิดการประนีประนอมกันขึ้น เจ้านครยอมให้คนของตนจ่ายเงินแทนการให้แรงงาน ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับแรงงานเกิดการเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตาม ภาคเกษตรกรรมมิได้สูญสลาย ในยุคนั้น เยอรมนีกลายเป็นดินแดนกสิกรรมเพื่อการค้าที่สำคัญ⁵³ ซึ่งส่งผลให้เหล่าเสรีชนบางส่วนเข้าไปหักล้างสภาพป่าในบริเวณที่ว่างเปล่าเพื่อทำเกษตรกรรม

ความก้าวหน้าทางด้านการค้าส่งผลให้สภาพสังคมเปลี่ยนแปลง มีการสร้างชุมชนเมืองซึ่งถ้าเมืองนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าแผ่นดิน สมาชิกของสมาคมการค้าร่วมกันถวายเงินแก่พระเจ้าแผ่นดินเพื่อขอพระบรมราชานุญาต (Charter) ซึ่งเป็นการมอบสิทธิอำนาจการปกครองเมืองอันมีอาณาเขตที่ทางสมาคมขอไว้ ภายในอาณาเขตนี้รัฐบาลกลางไม่มีสิทธิไปเกี่ยวข้อง⁵⁴ เมือง ๆ นั้นมีสิทธิที่จะปกครองตนเองอย่างอิสระ ตั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ และตั้งกำแพงภาษีเพื่อปกป้องผลประโยชน์ในเมืองของตน โดยทั่วไปจะเรียกเมืองลักษณะนี้ว่าเสรีนคร คือมีเสรีภาพส่วนบุคคล ทางการค้า และการปกครองตนเอง นอกจากนี้ในพระบรมราชานุญาตยังรับรองพวกทาสติดที่ดิน ซึ่งถ้าสามารถลี้ภัยจากเจ้านครเข้ามาในเมืองได้เป็นเวลาเกินหนึ่งปีจะสามารถเป็นอิสระจากข้อผูกพันกับเจ้านคร เสรีนครแต่ละแห่งมีตุลาการศาลยุติธรรมของตนเองเพื่อพิพากษาคนในเมืองของตน บทลงโทษในยุคนั้นค่อนข้างรุนแรงและมักจะเป็นโทษตาย เช่น การเผาทั้งเป็น การฝังทั้งเป็น การแขวนคอ เป็นต้น⁵⁵

“ชาวเมือง” เป็นอีกชนชั้นหนึ่งในสังคมซึ่งยังชีพด้วยการค้าขายจนกระทั่งสามารถสร้าง ความมั่งคั่งให้กับตนเองและครอบครัว เมืองจึงเป็นสถานที่ที่ปลอดภัยซึ่งบรรดาชาวเมืองและทาส

⁵² Ibid. , p. 79.

⁵³ Wilhelm Gössmann, *Deutsche Kulturgeschichte im Grundriß*, 5th ed. (Germany: Max Hueber, 1978), p. 36.

⁵⁴ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, *อารยธรรม: สมัยโบราณ-สมัยกลาง*, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 260.

⁵⁵ Willi Schmalz, *Kleine Deutsche Geschichte für Kinder* (Austria: Georg Bitter, 1981), p.

ติดที่ดินพากันหนีภัยจากการถูกกดขี่ของเจ้านคร ออกมาแสวงโชคในเมืองจนมีคำกล่าวกันว่า "อากาศในเมืองมีอิสระเสรี" (Stadtluft macht frei)⁵⁶ อย่างไรก็ตาม การจะเป็นชาวเมืองมิใช่ว่าทุกคนจะสามารถเป็นกันได้ การจะมีสิทธิเป็นชาวเมืองต้องมีบ้านอย่างน้อยหนึ่งหลังภายในเมืองและต้องเสียเงินซื้อสิทธิในการเข้าอยู่ในเมือง⁵⁷ ประชากรในเมืองแต่ละคนได้รับสิทธิและดำรงชีพแตกต่างกัน พวกที่มั่งคั่งร่ำรวยจะมีอำนาจและอิทธิพลจนสามารถแสวงหาผลประโยชน์จากชาวเมืองธรรมดา จนบางครั้งนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างชาวเมืองที่มีอิทธิพลและความมั่งคั่งกับชาวเมืองทั่วไป ซึ่งชาวเมืองทั่วไปมักจะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้

เสรีนครที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน หรือมีผลประโยชน์ร่วมกันมักรวมตัวกันจัดตั้งสมาคมหรือ สหพันธ์เพื่อป้องกันตนเองจากศัตรูและรักษาผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น สหพันธ์แห่งเมืองลุ่มน้ำไรน์ (Rheinischer Städtebund) สหพันธ์แห่งเมืองชเวบิส (Schwäbischer Städtebund) และโดยเฉพาะสมาคมฮันเซอ (Hansestädte) หรือสันนิบาตแฮนซีเอติก (Hanseatic League) ซึ่งเป็นองค์กรที่เด่นที่สุด โดยเป็นการรวมตัวกันของพ่อค้าในเสรีนครทางตอนเหนือของเยอรมนีในปี ค.ศ.1214 ริเริ่มโดยลิธเวด ฮัมบวร์กและเบรเมน ต่อมาประกอบด้วย เบราร์นเซไวก์ ไชเซตอก วิสมาร์ ดานซิก เคิลิน มักเดอบวร์ก และอื่น ๆ องค์กรนี้ได้สร้างกองทัพเรือเพื่อป้องกันการค้าของตนจากโจรสลัด จนประสบความสำเร็จทางการค้าแถบทะเลบอลติกและทะเลเหนือเป็นอย่างมาก แต่ต่อมาองค์กรนี้เริ่มตกต่ำในศตวรรษที่ 15 เนื่องจากความขัดแย้งในหมู่สมาชิกและการค้นพบทวีปอเมริกาส่งผลต่อศูนย์กลางของการค้าทางทะเล ซึ่งเดิมเป็นตอนเหนือของ ยุโรปกลายเป็นดินแดนทางตะวันตก

เสรีนครแต่ละแห่งมักจะมีการวางผังเมืองแบบเดียวกันคือ ล้อมรอบด้วยกำแพงเมืองเพื่อป้องกันการโจมตีจากศัตรู ประตูเมืองจะถูกปิดและสะพานเข้าเมืองจะถูกชักขึ้นในเวลากลางคืนเพื่อความปลอดภัยของประชาชน นอกจากนี้ ยังมีตลาดอันเป็นศูนย์กลางการค้าขายในเมือง และมีศาลาเทศบาลซึ่งใช้เป็นที่ประชุมของสมาชิกในเมือง เสรีนครแต่ละแห่งมักจะมีขนาดเล็ก ในขณะนั้นมีเมืองจำนวน 90-95% ที่มีจำนวนประชากรน้อยกว่า 2,000 คน และเหตุการณ์โรค

⁵⁶ Wilhelm Gössmann, Deutsche Kulturgeschichte im Grundriß, p. 37.

⁵⁷ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, อารยธรรม: สมัยโบราณ-สมัยกลาง, หน้า 209.

ระบาศ⁵⁰ ในช่วงครึ่งหลังศตวรรษที่ 14 ซึ่งคร่ำหวอดชาวยุโรปไปประมาณหนึ่งในสามของจำนวนประชากร แต่หลังจากปี ค.ศ.1450 เป็นต้นมา จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น

พ่อค้าที่มีอิทธิพลมากที่สุดในแลร์นครแต่ละ แห่งมักจะรวมตัวกันจัดตั้งสมาคมพ่อค้าเพื่อควบคุมการค้าในเมืองของตนและดูแลผลประโยชน์ของสมาชิก นอกจากนี้ ยังวางกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อย่างเคร่งครัดเพื่อกีดกันพ่อค้าจากต่างถิ่น เช่น การเก็บภาษีสินค้านำเข้าในอัตราที่สูง สมาชิกของสมาคมอยู่ในวงจำกัดเฉพาะพ่อค้าใหญ่ ๆ ที่มีฐานะมั่งคั่ง จึงจะสามารถเป็นสมาชิกได้ พ่อค้าเหล่านั้นมีอำนาจในทางเศรษฐกิจและมีบทบาททางสังคม ต่อมาสามารถขยายอำนาจของตนสู่การเมืองด้วยการเป็นสมาชิกในสภาเมือง มีอำนาจในการบริหารเมืองและกำหนดอัตราการจัดเก็บภาษี

ช่างฝีมือสาขาต่าง ๆ เช่น ช่างทำแว่น คนทำขนมปัง ช่างเหล็ก ช่างทำรองเท้า ผู้ผลิตเบียร์ ช่างตัดเสื้อ ช่างทอผ้า ช่างตัดผม ช่างทำเครื่องดนตรี ช่างฟอกหนัง ช่างทำเครื่องเรือน จิตรกร ช่างแกะสลัก และอื่น ๆ มักจะรวมกลุ่มกันจัดตั้งสมาคมอาชีพช่างกลุ่มต่าง ๆ (Zünfte) เพื่อต่อสู้กับอิทธิพลของสมาคมพ่อค้าและรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตน พร้อม ๆ กับควบคุมคุณภาพของวัตถุดิบและผลผลิต รวมทั้งการ ควบคุมราคาสินค้า นอกจากนี้ ทางสมาคมต่าง ๆ ยังดูแลการทำงานของสมาชิก อัตราค่าจ้าง ชั่วโมงการทำงาน การรักษาพยาบาลและพิธีฝังศพ เพื่อที่จะสร้างผู้ผลิตที่มีคุณภาพจึงสร้างกฎเกณฑ์การอบรมเพื่อเป็นผู้ผลิตหรือนายช่างดังนี้ ลำดับแรก ผู้ที่จะเรียนรูวิชาช่างจะอยู่ในฐานะลูกมือหรือผู้ฝึกงาน (Lehrling) มาฝึกงานกับนายช่าง โดยรับใช้นายช่างทุกอย่าง ไม่ได้ค่าจ้างแต่กินอยู่ฟรี เมื่อผ่านการเป็นลูกมือแล้วจะได้เป็นลูกจ้าง (Geselle) ถ้าสามารถสร้างผลงานให้นายช่างยอมรับความสามารถ ผลงานการทดสอบการเป็นลูกจ้างเรียกว่า "Gesellenstück" เมื่อผ่านให้นายช่างจะมอบใบรับรองการฝึกงาน "Lehrbrief" บรรดาลูกจ้างจะได้ค่าจ้างเป็นรายวัน และเพื่อให้มีความชำนาญมากยิ่งขึ้นลูกจ้างมักจะเว้นไปทำงานกับนายช่างอื่น ๆ เมื่อลูกจ้างสามารถสอบการผลิผลงานชิ้นเอกที่เรียกว่า "Meisterstück" ซึ่งได้รับการรับรองหรือเป็นที่ยอมรับจากคณะกรรมการสมาคม จึงจะสามารถเป็นนายช่างได้ (Meister) โดยสามารถเปิดร้านของตนเองและรับลูกมือและลูกจ้างได้เมื่อได้รับสิทธิ์เป็นสมาชิกเมือง ในทางปฏิบัติการทำจะเป็นนายช่างและมีกิจการของตนเอง มิใช่เรื่องที่ได้มาด้วยความสามารถของตนเสมอไป บางครั้งผลงานชิ้นเอกของลูกหลานนายช่างเท่านั้นที่ได้รับการรับรอง หรือลูกจ้างได้

⁵⁰ การเกิดกาฬโรคนี้แพร่มาจากทวีปเอเชียเข้ามาสู่มณฑลไคโรเมียซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของรัสเซียแล้วแพร่กระจายทั่วยุโรปในช่วงค.ศ.1346-1350 การระบาดของกาฬโรคเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ จนกระทั่งสิ้นศตวรรษที่ 14 (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, อารยธรรม : สมัยโบราณ-สมัยกลาง, : 2540: 211)

แต่งงานกับลูกสาวของนายช่าง หรือลูกจ้างได้แต่งงานกับภรรยาหม้ายของอดีตนายช่าง⁵⁰ จึงจะสามารถสืบทอดกิจการต่อ

ความเฟื่องฟูของเมืองเป็นจุดดึงดูดให้คนจากชนบทอพยพสู่เมืองเพื่อแสวงหาชีวิตที่ดีกว่าให้กับตนและครอบครัว แต่มีโช้ทุกคนที่จะได้รับความมั่งคั่งตามที่คาดหวังจากการเข้ามาเป็นคนเมือง กลุ่มพ่อค้าที่มั่งคั่งซึ่งทำหน้าที่เป็นคนกลางซื้อสินค้าจากผู้ผลิตแล้วนำไปจำหน่ายอีกทอดหนึ่งมีส่วนทำให้สมาคมผู้ผลิตกลายเป็นสมาคมแรงงานรับจ้าง อันสืบเนื่องมาจากเงินที่พ่อค้าจ่ายให้แก่ผู้ผลิตคือค่าแรงของผู้ผลิต ด้วยเหตุนี้สมาชิกสมาคมอาชีพช่างบางกลุ่มจึงกลายเป็นแรงงานรับจ้าง แต่มีสมาคมอาชีพช่างบางกลุ่มที่ไม่ได้กลายเป็นแรงงานเนื่องจากคนเหล่านี้มีความมั่งคั่งและมีอิทธิพลทางการเมืองในเมืองของตนมักจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มผู้ผลิตระดับสูงซ่อนอยู่ภายในสมาคมอาชีพช่าง ในเสรีนครจึงเกิดบุคคลสองกลุ่มที่มีผลประโยชน์ขัดแย้งกัน กลุ่มหนึ่งคือผู้ผลิตที่มีฐานะเป็นผู้รับค่าแรงส่วนอีกกลุ่มหนึ่งคือพ่อค้า ผู้ผลิตระดับสูงที่มีฐานะเป็นนายทุนและผู้ควบคุมการผลิตและการจำหน่าย ความขัดแย้งดังกล่าวนำไปสู่การต่อสู้แย่งอำนาจการปกครองระหว่างกลุ่มผู้รับค่าจ้างแรงงานและกลุ่มพ่อค้านายทุน ซึ่งบางครั้งเปิดโอกาสให้เจ้านครหรือพระเจ้าแผ่นดินเข้ามามีบทบาทเพื่อป้องกันสภาวะการจลาจลจากเหตุการณ์ดังกล่าว และเป็นการขยาย อิทธิพลของตนด้วยอีกทางหนึ่งอันนำไปสู่การวิวัฒนาการของเสรีภาพของเสรีนคร⁵¹ เนื่องจากในขณะนั้นพระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้านครยังเป็นชนชั้นที่มีบทบาทเป็นผู้ปกครองสังคม ชาวเมืองที่มั่งคั่งและมีอิทธิพลในเมืองยังไม่สามารถมีบทบาทและมีอำนาจจนเข้ามาแทนที่ได้ นอกจากนี้ในเมืองยังมีกลุ่มคนด้อยโอกาสได้แก่ พวกจรจัดและพวกที่ไม่มียานทำซึ่งมักจะยังชีพด้วยการขอทานหรือเป็นหัวขโมย เมื่อเมืองขยายตัวจำนวนคนด้อยโอกาสก็เพิ่มมากขึ้นด้วย

ชนชั้นอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีมากที่สุดในอนาคตจักรเยอรมันคือชาวนาซึ่งมีประมาณ 80-90% ของจำนวนคนทั่วอาณาจักร⁵¹ ชาวนามีหลายประเภทมีทั้งชาวนาที่มีที่ดินเป็นของตนเองซึ่งมีน้อยมาก ส่วนใหญ่จะเป็นผู้เช่าที่ดิน (Zinsbauern) และทาสติดที่ดิน (Fronbauern)⁵² ผู้เช่าที่ดินเป็นชาวนาที่มีอิสระสามารถเป็นเจ้าของที่ดินทำกินของตนเองได้ ส่วนทาสติดที่ดินมีชีวิตลำบากกว่าผู้เช่าที่ดิน พวกเขาต้องให้ทั้งแรงงานและพืชผลแก่เจ้าที่ดิน บางครั้งถูกบังคับให้ต้องเสียค่า

⁵⁰ Wilfred Forstmann, ed. , "Geselle," Schüler-Duden: Die Geschichte (1988): 166.

⁵⁰ กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ชร, ประวัติศาสตร์ยุโรปสมัยกลาง (กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2534), หน้า 782.

⁵¹ Werner Conze and Volker Hentschel, eds. , Deutsche Geschichte, p. 78.

⁵² Willi Schmalz, Kleine Deutsche Geschichte für Kinder, pp. 105-106.

ธรรมเนียมการใช้บริการเตาอบและโรงสีของเจ้าที่ดิน ทั้ง ๆ ที่ไม่จำเป็นต้องใช้บริการดังกล่าว ชาวนามีฐานะยากจนเพราะนอกจากถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าที่ดินแล้ว ยังถูกภัยทางธรรมชาติ ไข้เดมิอีกทั้งทุกภิกขภัยและกาฬโรคที่ระบาดไปทั่ว ประกอบกับราคาสผลผลิตที่ตกต่ำในขณะที่ค่าครองชีพสูงขึ้นจึงส่งผลให้สภาพของชาวนาเลวร้ายกว่าที่เป็นอยู่ ทำให้ชาวนาจำนวนมากหลบหนีจากเจ้าที่ดินเพื่อมาแสวงหาชีวิตใหม่ที่ดีกว่าเดิมในแสรินคร

ประมาณปี ค.ศ.1430 เกิดแท่นพิมพ์ซึ่งสร้างโดยโยฮันเนส กูเทนแบร์ก (Johannes Gutenberg) เขาเรียงตัวพิมพ์อักษรที่ทำด้วยเหล็กเป็นแถว ๆ แล้วกดลงไปบนแท่นพิมพ์ที่มีสีและกดลงไปทีละกระดาษอีกต่อหนึ่ง⁶³ สิ่งประดิษฐ์ชิ้นนี้ทำให้สามารถตีพิมพ์งานเขียนได้ครั้งละจำนวนมาก เดิมมีแต่หนังสือที่เขียนด้วยมือ หนังสือเหล่านี้จึงแพงและหายากโดยมักจะมีอยู่ตามราชสำนักต่าง ๆ เมื่อหนังสือมีจำนวนมากขึ้นและมีราคาถูกลง การเขียนและการอ่านจึงแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว⁶⁴ การตีพิมพ์เรื่องทิลด์ ออยเลนชะปีเกลจนได้เป็นหนังสือรายตีแห่งศตวรรษที่ 16 นั้น เป็นผลงานจากแท่นพิมพ์กูเทนแบร์กด้วย นอกจากนี้ แท่นพิมพ์ยังมีผลให้การศึกษารองดามัญชนได้แพร่ขยาย

สิ่งหนึ่งที่มีควรจะละเอียดในการที่จะกล่าวถึง คือเรื่องของมุลและการถ่ายมุลซึ่งเป็นสิ่งที่สกปรกและน่ารังเกียจ ในปัจจุบันคนส่วนใหญ่มักจะหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวถึงเรื่องนี้ ทว่า ในยุคกลางมุลถูกกล่าวถึงอย่างเป็นเรื่องธรรมดา ในเรื่องทิลด์ ออยเลนชะปีเกลจึงได้ปรากฏเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับมุลหลายตอน คนในยุคนั้นถ่ายมุลได้ทุกที่ตามต้องการไม่ว่าจะเป็นบนถนน ชุ้งนากำแพงเมือง พรม มุมห้อง หรือแม้แต่ต่อหน้าคนอื่น อีร์สมุลแห่งรอตเตอร์ดัม (Erasmus von Rotterdam) เป็นคนหนึ่งที่เขียนบทความเรียกร้องให้คนร่วมสมัยของเราถือว่าการเปิดเผยเรื่องการขับถ่ายเป็นการกระทำที่ไม่เป็นอารยะหรือผู้เจริญแล้วพึงกระทำ ภายหลังก่อนส่วนใหญ่จึงเกิดความละอายใจเกี่ยวกับเรื่องนี้และหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวถึงอย่างเปิดเผย⁶⁵

⁶³ ไนซ์ ชโทลเท, ประวัติวัฒนธรรมคตินเยอรมันเบื้องต้น แปลโดย มุสดี ศรีเชิษา นฤมล จ้าวสุวรรณ และกนอมนวล โอเจริญ (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2528), หน้า 13.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 14.

⁶⁵ Hermann Bote, Till Eulenspiegel, p. 263.

2.2.2 บริบททางสังคมและวัฒนธรรมไทยในศรีธนญชัย

โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงศรีธนญชัยมักจะยอมรับกันว่าเป็นนิทานที่เล่าต่อ ๆ กันมา “จ๊กกล่าวนิทาน เรื่องราวบุราณ แต่ก่อนโพ้นมา”⁶⁶ นอกจากนี้ ที่มาเกี่ยวกับผู้แต่งและการตีพิมพ์ไม่ปรากฏชัดเจน ด้วยเหตุดังกล่าว การศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในศรีธนญชัยจึงเป็นการศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏตามท้องเรื่อง และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ นิทานเรื่องนี้เป็นสำนวนไทยซึ่งผู้เรียบเรียงอยู่ในสังคมไทยย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคมทั้งด้านวัฒนธรรม ขนบประเพณี ศาสนา ปรัชญาและการเมือง สภาพการณ์ของปัจจัยเหล่านี้ย่อมเป็นสิ่งกำหนดโลกทัศน์และชีวทัศน์ของเขา⁶⁷ ซึ่งอาจจะส่งผลให้ผู้เรียบเรียงได้สอดใส่ข้อคิดเกี่ยวกับสังคมของตนไว้ในนิทานด้วย

การปกครองในสังคมของศรีธนญชัยสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมุขผู้มีอำนาจสูงสุดในอาณาจักรอยุธยา “ยังมีกษัตริย์ จักรพรรดิราชา เสดยราชนครา อยุธยากรุงไทย”⁶⁸ พระองค์ทรงเป็นทั้งเจ้าชีวิตของประชาชนและเจ้าของแผ่นดินทั้งประเทศ ในฐานะพระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชภาระที่จะต้องป้องกันพระราชอาณาจักให้พ้นจากศัตรูจึงมีพระราชอำนาจที่จะเกณฑ์ไพร่พลมาใช้ในการป้องกันดินแดนของตน “ว่ามีศึกกรุงกระษัตริย์มาติดแดน ยกหมู่แสนยากจะรอนราญ ซึ่งรับสั่งให้หา หนญไชย เข้ามาแล้วสั่งให้ออกจากสถาน เปนแม่ทัพพลชั้นธวัชประจัญบาน”⁶⁹ นอกจากนี้ ยังทรงมีพระราชอำนาจที่จะรักษาระเบียบวินัยต่าง ๆ ไว้ได้ด้วยการลงทัณฑ์แก่ชนทั้งปวงตั้งแต่ชั้นเบาไปจนถึงชั้นประหารชีวิต⁷⁰ “บัดนี้ทะนนไชย กำเริบใจอีกโองหนึ่ง..ไม่เกรงองค์พระทรงเดช...โทษทัณฑ์ มั่นพันพิ้ว ตัดหัวเสียให้สาใจ”⁷¹ แผ่นดินทั้งประเทศเป็นของพระองค์ซึ่งจะพระราชทานที่ดิน ณ ที่

⁶⁶ กรมศิลปากร, ศรีทนนไชยจำนวนภาพและฉลิตคำรามพรัตน์, หน้า 2.

⁶⁷ ตริตศิลป์ บุญขจร, นวนิยายกับสังคมไทย พ.ศ.2475-2500 (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์, 2523), หน้า 8.

⁶⁸ กรมศิลปากร, ศรีทนนไชยจำนวนภาพและฉลิตคำรามพรัตน์, หน้า 2.

⁶⁹ หอพระสมุดวชิรญาณ, เสภาเรื่องศรีธนญไชยเชิงเมือง หน้า 57.

⁷⁰ รอง ศยามานนท์, คำเนียร เลขะกุล และวิลาศวงศ์ นพรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ปีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515), หน้า 38.

⁷¹ กรมศิลปากร, ศรีทนนไชยจำนวนภาพและฉลิตคำรามพรัตน์, หน้า 39-40.

โคและมากน้อยเพียงใดให้แก่ผู้โคทำมาหากินก็ได้⁷² “เข้ามาทขอรับประทาน ที่ริมบ้านด้วยใจ
หมาย...พอเรียวยาลูกของกิน แม่นโปรดประทานให้ คนทั้งหลายไม่ติฉิน..ด้วยพระองค์โปรด
ประทาน...ออกโอษฐ์โปรดประทาน”⁷³ และพระองค์ยังทรงเป็นองค์จักราศดรูปถัมภก “สมณะซี
พรหมณเอยอย่างยามหยาบ...ควรมำรุงลงเคราะห์สักเพียงไร ก็จงให้พองามตามศรัทธา”⁷⁴

โครงสร้างทางชนชั้นของสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นประกอบ
ด้วยลำดับชั้นตามความสำคัญในระบบอุปถัมภ์ (patron-client system) ซึ่งมี 2 ระดับ⁷⁵ อันเป็น
ความสัมพันธ์ระหว่างคู่สัมพันธ์ 2 ฝ่ายในแนวตั้ง ฝ่ายแรก คือ มุลนายซึ่งอยู่เหนืออีกฝ่ายหนึ่ง
คือ โพร่และทาส มุลนายมีหน้าที่อุทิศตนให้กับหน้าที่ทางราชการ ส่วนโพร่กับทาสมีหน้าที่ผลิต
สินค้าและรับใช้มุลนาย ชนชั้นระดับมุลนาย ประกอบด้วยเจ้านายกับขุนนางซึ่งยังมีการจัดลำดับ
ลดหลั่นกันไป นายที่มีลำดับชั้นต่ำกว่าจะอยู่ในความอุปถัมภ์ของนายที่มีลำดับชั้นสูงกว่า ทั้ง
เจ้านายและขุนนางต่างก็อยู่ในความอุปถัมภ์ของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นเจ้าชีวิตของคนไทย ส่วน
โพร่กับทาสอยู่ในความอุปถัมภ์ของมุลนาย

เจ้านาย ได้แก่ ผู้ที่อยู่ในราชวงศ์ มีลำดับชั้นแตกต่างกันไปดังนี้ เจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า
(โอรสและธิดาที่ประสูติแต่เจ้าจอมหม่อมห้าม) และหม่อมเจ้า (โอรสและธิดาในเจ้าฟ้าและพระ
องค์เจ้า) ส่วนหม่อมราชวงศ์ (บุตรและธิดาของหม่อมเจ้า) หม่อมหลวง (บุตรและธิดาของหม่อม
ราชวงศ์) ซึ่งเพิ่งสถาปนาขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ไม่ถือว่าเป็นเจ้า
โดยสมบูรณ์⁷⁶

⁷² รong ศยามานนท์, คำเนียร เลขะกุล และวิลาศวงศ์ นพรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา
แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, หน้า 38.

⁷³ กรมศิลปากร, ศรีทระนไชยอำนาจบภาพยและอิติตตำรานพรัตน์, หน้า 35.

⁷⁴ หอพระสมุดวชิรญาณ, เศภาเรื่องศรีอนญไชยเชียงเมือง หน้า 5-6.

⁷⁵ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, “ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน ระบบ
อุปถัมภ์, อมรา พงศาพิชญ์และปรีชา คุวินทร์พันธ์ บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฟ้าสงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 159.

⁷⁶ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสภา,
2472), หน้า 45, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 3 (กรุงเทพมหานคร:
คุรุสภา, 2503-2504), หน้า 230-232 อ้างถึงใน ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, “ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น,” หน้า 147.

ขุนนางที่แสดงตัวเป็นนายได้ต้องเป็นข้าราชการที่ถือศักดินาตั้งแต่ 400 ขึ้นไป สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ความคิดเห็นว่าศักดินาอาจหมายถึง จำนวนไร่ที่คน ๆ หนึ่งถือครองได้มากที่สุด ในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ศักดินาของแต่ละบุคคลสามารถบอกจำนวนไร่ของนายได้ สมมุติว่าไพร่แต่ละคนของนายคนหนึ่งถือศักดินา 25 ไร่ นายที่มีศักดินา 400 จะมีไพร่ในบังคับ 16 คน⁷⁷

กลุ่มชนที่มีสถานะเป็นไพร่ ประกอบด้วยชาวไร่ชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ พวกไพร่ทำนาเพื่อบริโภคเอง บางส่วนส่งไปให้มูลนายและบางส่วนส่งไปทำนุบำรุงพระศาสนา ไพร่ส่วนใหญ่แบ่งออกเป็น 2 พวก คือ ไพร่สมกับไพร่หลวง ไพร่สมถือว่าเป็นสมบัติของนายซึ่งนายสามารถขายหรือยกให้ใครก็ได้ ส่วนไพร่หลวงนั้นในทางทฤษฎีขึ้นต่อพระเจ้าแผ่นดิน ไพร่หลวงลงทะเบียนเป็นของหน่วยงานหนึ่งหน่วยงานใดโดยเฉพาะและทำงานรับใช้หน่วยงานนั้น ขุนนางในตำแหน่งจะมีฐานะเป็นนายของไพร่คนนั้น

ทาสส่วนใหญ่ในเมืองไทยเป็นทาสที่เกิดจากหนีสินหรือความยากจนจึงขายตัวหรือลูกเมียให้เป็นทาส ลูกหลานของทาสตกเป็นสมบัติของนาย ทาสมีสิทธิ์ที่จะไถ่ถอนตัวเองได้ ตามกฎหมายนายไม่มีสิทธิ์ที่จะฆ่าทาสของตนได้⁷⁸

คนไทยส่วนใหญ่เห็นว่าในสังคมไทยมีการแบ่งชนชั้นระหว่างเจ้านายกับขุนนาง และสามัญชนกับทาสอย่างชัดเจน ความสัมพันธ์ระหว่างคู่สัมพันธ์ 2 ฝ่ายสะท้อนให้เห็นในหลักการขั้นพื้นฐานที่เกี่ยวกับคำว่า "สูง" กับ "ต่ำ" คนไทยส่วนใหญ่มักจะถูกสั่งสอนตั้งแต่เด็ก "ให้รู้จักที่สูงที่ต่ำ" ในกรณีของร่างกายก็เป็นการแบ่งแยกระหว่างศรีษะกับเท้า ในกรณีของความสัมพันธ์ทางสังคมก็เป็นการแบ่งแยกระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อย ผู้ใหญ่หมายถึงผู้ที่สูงกว่าหรือเหนือกว่า ซึ่งควรจะประพฤติตัวให้เหมาะสมแก่การเคารพจากผู้น้อยและให้ความช่วยเหลือแก่ผู้น้อย ส่วนผู้น้อยควรจะเคารพ เชื่อฟังและเกรงใจผู้ใหญ่ หากผู้น้อยไม่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานดังกล่าวมักจะถูกประณามว่า "ดูถูก" หรือ "ดูหมิ่น" ผู้ใหญ่⁷⁹ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยมักจะพบเห็นได้ทั่วไปในสังคมไทยโดยมีความคิดเกี่ยวกับการพึ่งพากันเป็นส่วนประกอบสำคัญของความสัมพันธ์⁸⁰

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 177.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน หน้า 152.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 154.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 155.

สิ่งหนึ่งที่ทิ้งตระหนกคือการแบ่งชนชั้นในสังคมเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงได้ เช่น โพร่ หากได้รับความสนับสนุนจากผู้มีอำนาจหรือปฏิบัติตนจนเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินหรือมีความดีความชอบ อาจจะได้รับยศถาบรรดาศักดิ์และทรัพย์สินเงินทอง “ฝ่ายศรีทะนนไชย มาอยู่ในพระราชวัง...มันระวังราชการ...พอพระทัยโดยโหวหาร ว่องไวในราชการ...โปรดปรานนี้ ศรีทะนนไชย พระราชทานเงินทองให้ ทั้งข้าไททุกประการ..ยศศักดิ์แสนสำราญ ป่าวบรืวารมี ครามครัน”⁸¹

ด้านความเป็นอยู่ของราษฎรนั้น การทำนาเป็นอาชีพหลัก “ต้องเที่ยวทำไร่ ไถนากินเอง”⁸² เนื่องจากข้าวเป็นอาหารหลักของคนในสังคม นอกจากทำไร่มาแล้วอาจจะดำรงชีพด้วยการเก็บของป่า “ผัวเมียสองเจ้า เข้าป่าไพร่สวนฯ...เที่ยวหาผลาหาร ฟินผักตามมี”⁸³ และการค้าขายเป็นอาชีพอีกอย่างของคนในสังคม “แม่ค้ามาถึง ยังเรือนคหา สิ่งของร้องขาย..สินค้าหลายพรรณ”⁸⁴ นอกจากค้าขายแบบหาบเร่แล้ว ยังมีตลาดน้ำซึ่งเป็นศูนย์รวมสินค้าให้ผู้คนมาเลือกซื้อ “ทำร้านเรียงรายในเรือ..เครื่องใช้หลายอย่างทั้งแร่ วัตถุผ้าแพร เข็มแห่หญิงชายชายตี”⁸⁵ สังคมในขณะนั้นได้เกิดการค้าขายกับต่างประเทศโดยเฉพาะกับจีน มีทั้งคนไทยไปค้าขายที่จีน “ฝ่ายศรีทะนนไชยใจห้าว คิดค้าสำภา ไปฮ้างเมืองจีนตุลอง”⁸⁶ และคนจีนมาค้าขายที่ไทย “จะกล่าวถึงนายสำภา เข้ามาแต่เมืองกิงตัง...ถอนสมอลสองลอยปล่อยมา ปากน้ำเจ้าพระยา”⁸⁷ นอกจากนี้ชาวจีนยังมีชาวตะวันตกที่มาค้าขายกับไทย “ยังมีกำปั่น ฝรั่งเศสวิไล...สัตยจรคลาโคล มาถึงกรุงไทย ทอดหน้าธานี”⁸⁸

⁸¹ กรมศิลปากร, ศรีทะนนไชยสำนวนกาพย์และฉันทลักษณ์, หน้า 25.

⁸² เรื่องเดียวกัน หน้า 22.

⁸³ เรื่องเดียวกัน หน้า 5.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 6.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 64-65.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 85.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 62-65.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน หน้า 51.

ด้านการศึกษามักจะนิยมนำเด็กไปฝากไว้กับพระหวังให้ท่านช่วยอบรมสั่งสอนบุตรของตน อบรมจรรยา มารยาทสั่งสอนพระธรรม ตลอดจนวิชาหนังสือ⁸⁹ ส่วนเด็กปรนนิบัติรับใช้พระระหว่างที่อาศัยอยู่ด้วย “พระนโยไพรฝากตัว อยู่กับท่านชรั...ปรนนิบัติอาจารย์ มีให้อาหารสมการเลี้ยงไว้...เอาใจใส่สอน...หนังสือขอมไทย ขาญเขมรแจนใจ อ่านได้สารพัน”⁹⁰ การส่งเด็กเข้าไปศึกษาในวัดเพื่อให้เด็กหนุ่มประพฤติตนตามทำนองคลองธรรมและมีความรู้ ซึ่งอาจนำมาใช้เพื่อแสดงความสามารถในการเข้ารับราชการสนองเบื้องพระยุคลบาท “กล่าวถึงเจ้าเงร...คิดจะลี้กออกมา เป็นข้าภูวไนย ด้วยของอาใจ ในทางราชการ”⁹¹ การรับราชการน่าจะเป็นหนทางของสามัญชนในอันที่จะแสวงหาความเจริญก้าวหน้าให้กับตนเองและครอบครัว “ใครเป็นข้าท้าว ปิ่นเกล้ากษัตริยา ถวายตัวเป็นข้า...คนจะเกรงขาม จะได้รับความ...เจ้าคิดดีนัก พอรชอบอุรา ได้เป็นข้าท้าว เข็นเกล้าเกศกา ผู้ใดโครนา ไม่มาตุคุณ...มีเกียรติยศดา ไม่มาตุคุณ”⁹²

จุดศูนย์กลางด้านศาสนาในสังคมคือวัดและพระพุทธศาสนา สิ่งหนึ่งที่พึงปฏิบัติกันด้วยถือว่าได้กุศลเป็นเกียรติยศและได้บุญมาก คือการสร้างวัดซึ่งเป็นปัจจัยที่ช่วยสืบทอดพระพุทธศาสนาเพราะวัดเป็นที่รวมพระสงฆ์ เป็นที่เก็บพระธรรมคัมภีร์และพระพุทธรูป และยังเป็นสถานที่ทำบุญและเก็บอัฐิวงศ์ญาติผู้ล่วงลับในเจดีย์ที่วัดโดยถือว่าจะได้อยู่ใกล้พระ⁹³ “ฝ่ายท่านขุนศรีทนนโย...น้ำใจหมายมาดศาสนา จะสร้างวัดวา...ฝ่ายจอมมงกุฎอยุธยา ทรงธรรม์หรรษา...เรื่องจะสร้างวัด...เขนนันฤดีใจ...ชัดช่องของใช้...จะไม่ขัดหัดทาน”⁹⁴

ศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนาที่สำคัญในขณะนั้นคือลังกา พระภิกษุไทยหลายรูปศรัทธาและได้ไปศึกษาพระพุทธศาสนาในลังกาและนำกลับมาเผยแพร่ พระลังกาจึงมีศักยภาพทางด้านพระธรรม ภิกษุสงฆ์จากที่อื่นย่อมเกรงความสามารถหากต้องแข่งขันการตีความพระธรรม

⁸⁹ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, “สัมพันธภาพกับชาวต่างประเทศส่งผลประการใดแก่สถานการณณ์แห่งประเทศไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์และประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2487), หน้า 27.

⁹⁰ กรมศิลปากร, ศรีทนนโยจำนวนภาพและลิลิตคำรณพรีดิ์, หน้า 10.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 91.

⁹² เรื่องเดียวกัน หน้า 92.

⁹³ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี, “สัมพันธภาพกับชาวต่างประเทศส่งผลประการใดแก่สถานการณณ์แห่งประเทศไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา”, หน้า 26-27.

⁹⁴ กรมศิลปากร, ศรีทนนโยจำนวนภาพและลิลิตคำรณพรีดิ์, หน้า 74.

"ว่าทูตลังกามาสู่บุรีศรี พาพระสงฆ์มาแปลพระบาฬี..อันพระในเมืองเราไม่แข่งขัน คงจะแพ้ในการที่แปลธรรม เห็นไม่มีคู่ขันชาวลังกา"⁶⁵

บริบททางสังคมและวัฒนธรรมในเรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลกับศรีธัญชัยมีความแตกต่างกันทั้งในด้านยุคสมัยและสภาพแวดล้อม สังคมในเรื่องทิลล์ ออยเลนชะปีเกลเป็นสังคมเยอรมันในช่วงปลายยุคกลางของยุโรป ส่วนสังคมในเรื่องศรีธัญชัยเป็นสังคมไทยในสมัยอยุธยา

การปกครองในทิลล์ ออยเลนชะปีเกลเป็นการปกครองแบบขุนานระหว่างอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินกับอำนาจของเจ้านครรัฐ ไม่มีเมืองใดเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร ส่วนการปกครองในศรีธัญชัยเป็นแบบเอกราชปโตย พระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจสูงสุด มีราชธานีเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร

ในทิลล์ ออยเลนชะปีเกล พระเจ้าแผ่นดินให้ความสำคัญกับการสร้างจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์จึงไม่ได้มาดูแลประชาชนเยอรมันอย่างใกล้ชิด และบรรดาเจ้านครมีอำนาจอยู่ตามนครรัฐต่าง ๆ แต่ทิลล์ ออยเลนชะปีเกลมักจะร่อบนอยู่ในเสรีนครมากกว่าในนครรัฐ ผู้ที่มีอำนาจในเสรีนครคือกลุ่มช่างฝีมือซึ่งเป็นผู้ประกอบการที่สร้างงานให้แก่บรรดาลูกจ้างดังเช่นทิลล์ นอกจากนี้การเป็นนายช่างที่มั่งคั่งและมีอิทธิพลในสังคม อาจเป็นหนทางสู่การมีบทบาททางการเมืองได้ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่มีบทบาทต่อกลุ่มคนในสังคมของทิลล์โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในฐานะลูกจ้างคือกลุ่มช่างฝีมือ ส่วนในสังคมของศรีธัญชัยนั้นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดคือพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นเจ้าชีวิตของคนในสังคมและมีบทบาทอย่างมากต่อศรีธัญชัยในฐานะที่เป็นขุนนางรับใช้พระองค์ ทางด้านศาสนานั้นแม้ว่าคริสต์ศาสนาเป็นศาสนาหลักในสังคมของทิลล์ ออยเลนชะปีเกล แต่คนส่วนใหญ่ในสังคมเลื่อมศรัทธาต่อศาสนาของตน ส่วนคนในสังคมของศรีธัญชัยยังคงศรัทธาต่อพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาหลักในสังคมนี้

จากการเปรียบเทียบประวัติของนิทานทั้งสองเรื่องพบว่าทั้งสองเรื่องเริ่มต้นจากการเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ ต่อมาได้ตีพิมพ์เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์และยังได้รับการแพร่กระจายสู่รูปแบบอื่น ๆ ด้วย ทว่าในแง่บริบททางสังคมและวัฒนธรรมมีความแตกต่างกัน นอกจากถือกำเนิดในยุคสมัยที่แตกต่างกันแล้ว ทั้งสองเรื่องยังมาจากสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ซึ่งค่านิยมและ

⁶⁵ ทศพระสมุทวชิรญาณ, เศภาเรื่อศรีธัญไชยเรื่อเมืออง หน้า 72.

ลักษณะเฉพาะทางสังคมอาจจะแฝงอยู่ในนิทานทั้งสองเรื่อง ด้วยเหตุนี้ จึงมีการศึกษาบริบทและวัฒนธรรมของสังคมทั้งสองแห่งเพื่อเข้าใจพฤติกรรมของตัวละครเอกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ในฐานะที่เป็นนิทานประเภทเดียวกันย่อมมีลักษณะร่วมกันดังที่จะได้วิเคราะห์เกี่ยวกับอนุภาคของทั้งสองเรื่องต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย